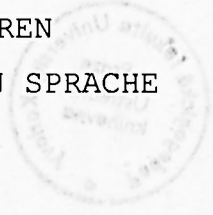


Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

**VNÍMÁNÍ PROSTORU NOSITELI RŮZNÝCH KULTUR
A JEHO ODRAZ V JEJICH JAZYCE**

DIE WAHRNEHMUNG DES WORTES „DER RAUM“ VON TRÄGERN
VERSCHIEDENER KULTUREN
UND SEIN ABBILD IN DEREN SPRACHE



Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Svatava Machová, CSc.

Autorka DP: Gabriela Pěkníková

Brigádníků 2555, 390 02 Tábor


5. ročník, ČJ – NJ, 1998 – 2005

prezenční studium

Měsíc a rok dokončení DP: listopad 2005

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury.

Tábor, 30. listopad 2005



1. Kognitivní lingvistika	
1.1. Úvodní úvahy	
1.2. Kognitivní lingvistika	
2. Teoretické problémy kognitivní lingvistiky	
2.1. Vztahy mezi kognitivní lingvistikou a jinými vědními obory	
2.2. Úloha kognitivní lingvistiky v rámci vědy o jazyce	
2.3. Vztahy kognitivní lingvistiky k jiným vědním oborům	
3. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
3.1. Úvod	
3.2. Kognitivní lingvistika	
4. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
4.1. Úvod	
4.2. Kognitivní lingvistika	
5. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
5.1. Úvod	
5.2. Kognitivní lingvistika	
6. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
6.1. Úvod	
6.2. Kognitivní lingvistika	
7. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
7.1. Úvod	
7.2. Kognitivní lingvistika	
8. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
8.1. Úvod	
8.2. Kognitivní lingvistika	
9. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
9.1. Úvod	
9.2. Kognitivní lingvistika	
10. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
10.1. Úvod	
10.2. Kognitivní lingvistika	
11. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
11.1. Úvod	
11.2. Kognitivní lingvistika	
12. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
12.1. Úvod	
12.2. Kognitivní lingvistika	
13. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
13.1. Úvod	
13.2. Kognitivní lingvistika	
14. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
14.1. Úvod	
14.2. Kognitivní lingvistika	
15. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
15.1. Úvod	
15.2. Kognitivní lingvistika	
16. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
16.1. Úvod	
16.2. Kognitivní lingvistika	
17. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
17.1. Úvod	
17.2. Kognitivní lingvistika	
18. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
18.1. Úvod	
18.2. Kognitivní lingvistika	
19. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
19.1. Úvod	
19.2. Kognitivní lingvistika	
20. Úvodní problémy kognitivní lingvistiky	
20.1. Úvod	
20.2. Kognitivní lingvistika	

Děkuji vedoucí diplomové práce paní doc. PhDr. Svatavě Machové, CSc. za podnětné rady a informace, které mi poskytla při psaní diplomové práce.

OBSAH

ÚVOD	5
I. KOGNITIVNÍ LINGVISTIKA	7
1. Současná lingvistika	7
1.1 Lingvistický vývoj	7
1.2 Podstata kognitivní lingvistiky	7
2. Historie kognitivní lingvistiky	8
2.1 Prameny, které ovlivnily vznik kognitivní lingvistiky	8
2.2 Těžké začátky nového lingvistického směru	9
2.3 Kognitivní lingvistika v české jazykovědě	9
3. Vztahy kognitivní lingvistiky k jiným vědním oborům, vznik kognitivní vědy	10
4. Obsah kognitivní lingvistiky	11
4.1 Konotace	11
4.1.1 Kognitivní definice	12
5. Směry a přístupy v kognitivní lingvistice	12
5.1 Americký kognitivismus	13
5.2 Polská sémantická škola	13
5.2.1 Jazykový obraz světa	14
5.2.1.1 Antropocentrismus	15
6. Základní pojmy kognitivní lingvistiky	15
6.1 Tělesnost	16
6.1.1 Somatická frazeologie	16
6.1.2 Představová/konceptuální schémata	17
6.2 Metafora	17
6.2.1 Abstraktní myšlení	18
6.2.2 Podstata metafory	18
6.2.3 Typy metafor	18
6.2.3.1 Orientační metafora	19
6.2.3.2 Ontologická metafora	19
6.2.3.2.1 Personifikace	20
6.2.3.2.2 Metonymie a synekdocha	20
6.2.3.3 Strukturální metafora	20
6.2.4 Metafora v uměleckých textech	21
6.3 Kategorizace, prototypy/stereotypy	21
II. SLOVO - POJEM PROSTOR V ČESKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA	23
1. Postup práce	23
2. Využití korpusové lingvistiky	23
3. Zdroje jazykového výzkumu	24
4. Kognitivní analýza slova - pojmu prostor	25
4.1 Významová struktura slova - pojmu prostor	25
4.2 Gramatické vlastnosti slova - pojmu prostor	26
4.2.1 Morfologie slova - pojmu prostor	26
4.2.2 Syntaktická funkce slova - pojmu prostor	26
4.3 Etymologie slova - pojmu prostor	28
4.4 Slova odvozená, synonyma a antonyma	28
4.4.1 Slova odvozená od slova - pojmu prostor	28

4.4.2	Synonyma	29
4.4.3	Antonyma	30
4.5	Výskyt slova - pojmu prostor v tematických oblastech	30
4.5.1	Významová složka - prostor jako prostředí/místo žádnými rozměry bližší neomezené/neohraničené/nevymezené	30
4.5.2	Významová složka - prostor jako prostředí/místo omezené nebo nějak bližší vymezené	31
4.5.3	Významová složka - prostor jako rozměr	31
4.5.4	Významová složka - prostor jako doba/lhůta	32
4.6	Užití slova - pojmu prostor ve frazeologii	32
4.6.1	Slovesné výrazy	32
4.6.2	Neslovesné/nominální výrazy	32
4.6.3	Přirovnání	32
4.6.4	Rčení	33
4.7	Konotace slova - pojmu prostor	33
4.8	Závažnost slova - pojmu prostor v českém umění	34
4.8.1	Závažnost slova - pojmu prostor v malířství (grafice, sochařství)	34
4.8.2	Závažnost slova - pojmu prostor v hudbě	34
4.8.3	Závažnost slova - pojmu prostor v literatuře	35
4.8.4	Závažnost slova - pojmu prostor v divadle	35
5.	Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor v českém jazyce	36
5.1	Využití ČNK	37
5.2	Metafory slova - pojmu prostor	37
5.2.1	Prostor je nádoba	38
5.2.2	Prostor je objekt	38
5.2.3	Prostor je vzácná věc	39
5.2.4	Prostor je živá bytost	39
5.2.5	Prostor je nebezpečí/nepřítel	40
5.2.6	Prostor je děj/jev	40
5.2.7	Prostor je chemická látka	40
5.2.8	Prostor je potrava	40
5.2.9	Prostor je voda	41
6.	Shrnutí	41
6.1	Slovníková stať slova - pojmu prostor	41
III.	SLOVO - POJEM DER RAUM V NĚMECKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA	43
1.	Zdroje jazykového výzkumu	43
2.	Kognitivní analýza slova - pojmu der Raum	44
2.1	Významová struktura slova - pojmu der Raum	44
2.2	Gramatické vlastnosti slova - pojmu der Raum	46
2.2.1	Morfologie slova - pojmu	46
2.2.2	Syntaktická funkce slova - pojmu	46
2.3	Etymologie slova - pojmu der Raum	48
2.4	Slova odvozená a složená, synonyma a antonyma	48
2.4.1	Slova odvozená od slova - pojmu der Raum	48
2.4.2	Synonyma a antonyma slova - pojmu der Raum	49

2.5	Výskyt slova - pojmu der Raum v tematických oblastech	50
2.5.1	Významová složka - prostor jako místo určené k obývání, prostředí ohraničené stěnami, podlahou a stropem	51
2.5.2	Významová složka - prostor jako místo, jehož rozsah není pevně ohraničený výškou, šířkou ani hloubkou	51
2.5.3	Významová složka - prostor jako místo, jehož rozsah je pevně ohraničený výškou, šířkou a hloubkou	52
2.5.4	Významová složka - prostor jako místo, které má někdo nebo něco k dispozici	52
2.5.5	Významová složka - prostor jako zeměpisné nebo politické území	53
2.5.6	Významová složka - prostor jako oblast něčeho, oblast, ve které něco působí	53
2.5.7	Významová složka - prostor jako prostředí, ve kterém se pohybujeme	53
2.6	Užití slova - pojmu der Raum ve frazeologii	54
2.7	Konotace slova - pojmu der Raum	54
2.8	Závažnost slova - pojmu der Raum v německém umění	55
3.	Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu der Raum v německém jazyce	55
3.1	Metafory slova - pojmu der Raum	56
3.1.1	Prostor je nádoba	57
3.1.2	Prostor je objekt	57
3.1.3	Prostor je vzácná věc	58
3.1.4	Prostor je umělecké dílo	58
3.1.5	Prostor je živá bytost	58
3.1.6	Prostor je nepřítel	59
3.1.7	Prostor je děj/jev	59
3.1.8	Prostor je voda	59
4.	Shrnutí	60
IV.	SLOVO - POJEM PROSTOR/DER RAUM V ČESKÉM A NĚMECKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA - SROVNÁNÍ	61
1.	Významová struktura slova - pojmu prostor/der Raum	61
2.	Gramatické vlastnosti slova - pojmu prostor/der Raum	62
3.	Slova odvozená, synonyma a antonyma	62
4.	Výskyt slova - pojmu prostor v tematických oblastech	63
5.	Užití slova - pojmu prostor/der Raum ve frazeologii	63
6.	Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum	64
7.	Shrnutí	66
V.	VYUŽITÍ KOGNITIVNÍ ANALÝZY VE VÝUCE MATEŘSKÉHO A CIZÍHO JAZYKA NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH	67
1.	Kognitivní analýza ve výuce českého jazyka (jako jazyka mateřského)	67
1.1	Využití kognitivní analýzy v tematickém celku Slovní zásoba a tvoření slov	68

1.2 Využití kognitivní analýzy v tematickém celku Skladba	69
1.3 Využití kognitivní analýzy v tematickém celku Obecné výklady o jazyce	69
2. Kognitivní analýza ve výuce cizího jazyka	69
3. Shrnutí	71
ZÁVĚR	72
ANOTACE V ČESKÉM JAZYCE	74
ANOTACE V NĚMECKÉM JAZYCE	75
SEZNAM LITERATURY	76
PŘÍLOHA Č. 1	78
PŘÍLOHA Č. 2	82
SOUPIS ZKRATEK	87

ÚVOD

Téma diplomové práce spadá do oblasti výzkumu kognitivní lingvistiky, nového lingvistického směru, který se prozatím neprosadil jako významnější proud v české lingvistice. Pro výběr tématu jsem se rozhodla z toho důvodu, že se jedná o téma, které v české lingvistice doposud nebylo zpracováno a jehož česko-německý kontrastivní pohled mi umožňuje uplatnit v diplomové práci znalosti druhého aprobačního předmětu - německého jazyka.

V první (úvodní) části diplomové práce podám výklad o kognitivní lingvistice. Druhá a třetí část bude věnována jazykovému výzkumu. Ve čtvrté části provedu komparaci českého a německého jazykového obrazu slova - pojmu prostor/der Raum. V páté části naznačím možné využití kognitivní analýzy ve výuce na střední škole.

Cílem diplomové práce je zjistit, jak slovo - pojem prostor vnímají čeští a němečtí dospělí mluvčí (nebo ti, kteří češtinu a němčinu užívají jako rodilí mluvčí), tzn. vytvořit jazykové obrazy slova - pojmu prostor/der Raum v češtině a němčině.

Ve své práci vycházím z hypotézy kognitivní lingvistiky, že jazyk, kterým mluvíme, se podílí na tom, jaký obraz světa si vytváříme, takže je možné, že i jazyky sousedních národů s velmi blízkými kulturami konceptualizují okolní svět ne zcela shodně.

Ke zpracování jazykového materiálu jsem zvolila analyticko-syntetickou metodu, metodu interpretační a metodu srovnávací. Tyto metody mi umožní nejlépe zjistit jazykový obraz slova - pojmu prostor/der Raum, tzn. zjistit, jak vnímají prostor nositelé české a německé kultury.

Diplomová práce čerpá ze základní literatury věnované kognitivnímu zkoumání a ze starších studií věnovaných popisu

prostorových vztahů. V jazykovém výzkumu jsem vycházela ze současných českých a německých slovníků a encyklopedií, z příkladů nalezených prostřednictvím internetových vyhledavačů (www.seznam.cz, www.google.de). Nejdůležitějším zdrojem se mi však staly jazykové korpusy - Český národní korpus a jeho reprezentativní textový korpus SYN2000 a projekt Institutu pro německý jazyk na univerzitě v Mannheimu COSMAS II.

I. KOGNITIVNÍ LINGVISTIKA

1. Současná lingvistika

1.1 Lingvistický vývoj

Charakter jazykovědy se v průběhu historie proměňuje. Přibližně v posledních 20 letech můžeme pozorovat ve světové lingvistice zajímavý pohyb. Lingvisté se již nezaměřují pouze na zkoumání jazykového systému a na fungování jazyka v komunikaci, nýbrž do úhlu jejich pozornosti vstupují ještě další dimenze jazyka (především sémantická, více či méně spjatá s pragmatickou), které se vztahují k jeho antropologické povaze a které vycházejí ze souvislosti řeči s lidskou myslí, myšlením, zkušeností a kulturou. Objevuje se potřeba vzniku takového přístupu k jazyku, který by vycházel z faktu, že jsme lidé, že naše řeč ovlivňuje způsob myšlení a rozumění světu. Výše zmiňované kognitivní aspekty jazyka se dostávají do popředí zájmu prostřednictvím kognitivní lingvistiky.

1.2 Podstata kognitivní lingvistiky

Lingvisté si kladou otázky, co vypovídá jazyk o naší mysli, o našem porozumění světu, o specifičnosti daného jazykového společenství (kultury) ve vztahu k jiným jazykům. Cílem kognitivní lingvistiky je porozumět, jak je lidské poznávání ovlivňováno jazykem, a najít motivace, kterými se jazykové jevy řídí. Zájem o významovou stránku jazyka se projevuje ve studiu vztahu jazyka ke světu, slova k věci, významu k objektu (v souvislosti s Ogden-Richardsonovým sémiotickým trojúhelníkem designátu k denotátu, tedy jeho „pravé

strany")¹, který je realizován přes lidskou mysl a kulturu. „Jde tu vlastně zejména o studium hluboce uložených, kulturně zakotvených a sdílených významů jakožto předpokladů společného kontextu - a komunikace, včetně jejich proměn a posunů.“ (Vaňková, 1999, str.286) V kognitivní lingvistice je tedy dominantní sémantický aspekt znaku - vztah mezi znaky a objekty, slovy a věcmi, jazykem a světem - více či méně spjatý se stránkou pragmatickou - vztahem mezi znaky a jejich uživateli, jazykem a jazykovým společenstvím. Kognitivní lingvistika tedy nevychází z instrumentálního pojetí jazyka, naopak klade důraz na jeho provázanost s myšlením, na způsob lidské konceptualizace světa.

2. Historie kognitivní lingvistiky

2.1 Prameny, které ovlivnily vznik kognitivní lingvistiky

O kognitivní lingvistice se začíná mluvit od počátku 80. let 20. století. Na rozvoj této nové lingvistické disciplíny měly vliv některé starší práce (výzkum podstaty lidské kategorizace prováděný psycholožkou E. Roschovou, 1973), stejně tak se připomíná, že tento přístup k jazyku má své předchůdce v lingvistické teorii (např. Whorf-Saphirova teorie jazykové relativity). V této souvislosti ani nelze nezpomenout na předchůdce zkoumání „jazykového obrazu světa“ W. von Humboldta (jeho pojmy die Weltanschauung, sprachliches Weltbild) a J. G. Herdera (jeho myšlenky o sepětí jazyka s národem a jeho myšlením ovlivnily řadu představitelů evropského romantismu a osvícenství - u nás např. J. Jungmanna), dále pak představitele evropské fenomenologické a

¹ Dříve v jazykovědě převládala myšlenka, že jazykovědec by se měl zabývat především slovy, vztah mezi lidskou myslí a realitou by měl přenechat jako problém pro psychology a filozofy.

hermeneutické filozofie: M. Heideggera, E. Husserla, J. Patočku.

2.2 Těžké začátky nového lingvistického směru

Začátky tohoto nového přístupu k jazyku nebyly však jednoduché. Jak píše americká kognitivní lingvistka L. Janda (2004), nebyla tato nová disciplína hlavním proudem americké jazykovědy přijímána, stejně tomu bylo i v jiných zemích, kde byla kognitivní lingvistika ignorována a označována za nevědeckou. Postupně si ale tento nový směr současné jazykovědy získal ve světě, především USA, Polsku, Německu, Rusku řadu svých stoupenců, byla vytvořena mezinárodní organizace s vlastním časopisem a knižní edicí - Mezinárodní asociace kognitivní lingvistiky ICLA.

2.3 Kognitivní lingvistika v české jazykovědě

O kognitivním přístupu k jazyku u nás se toho zatím moc neví, kognitivní lingvistika se prozatím neprosadila ani jako významnější proud v české lingvistice². Významná zkoumání jsou však nyní prováděna na Filozofické fakultě UK v Praze, nejprve v rámci česko-polské spolupráce, nyní již samostatně, a k předním jejím představitelům patří Irena Vaňková a Iva Nebeská.

² Česká lingvistika se ve svých hlavních proudech věnuje především vlastnostem jazyka jako systému - jedná se tedy o lingvistiku strukturní, resp. strukturně funkční -, dále se pak zabývá komunikačními situacemi a jejich složkami - zde se jedná o lingvistiku orientovanou komunikačně, resp. pragmaticky.

3. Vztahy kognitivní lingvistiky k jiným vědním oborům, vznik kognitivní vědy

Z výše zmiňovaných přístupů a prací, které ovlivnily vznik této nové lingvistické disciplíny, je zřejmé, že kognitivní lingvistika pěstuje kontakty s ostatními vědními obory a využívá jejich poznatků. Kognitivní lingvistika se tak stala součástí kognitivních věd, ke kterým se řadí především psychologie, neurovědy, teorie umělé inteligence, filozofie, etnologie, antropologie a již výše zmíněná lingvistika. „Kognitivní věda je interdisciplinární aktivitou zabývající se myšlením a inteligencí... Vznik kognitivní vědy na konci 20. století je přímým důsledkem rozvoje, vzájemné interakce, ale i střetu několika na první pohled možná nesouvisejících vědních disciplín, většinou zrozených v právě skončeném století. U zrodu a počátečního rozvoje kognitivní vědy se prosadila snaha tyto disciplíny nejen uspořádat jednu vedle druhé, ale produktivně je propojit tak, aby z jejich vzájemné interakce vzešlo nové poznání.“ (Thagard, 2001, str. 7, 11)

Jednotlivé obory kognitivní vědy zkoumají tedy procesy probíhající v lidské mysli, snaží se nalézt odpovědi na otázky, jak člověk uvažuje, prožívá, vztahuje k okolnímu světu (věcem, lidem, událostem), co ovlivňuje náš způsob porozumění světu. Lze na ně odpovědět zkoumáním jazyka jako obrazu našeho světa. Tzn. z konceptualizace světa, z významů slov, z jejich kolokaci, frazeologie je možné vyvodit, jak příslušné jazykové společenství rozumí světu, jak ho strukturuje, jaký obraz světa si vytváří. „Jelikož komunikace je založena na stejném pojmovém systému, jakého používáme při myšlení a činnostech, stává se jazyk důležitým zdrojem poznatků o tom, jak takový systém vypadá.“ (Lakoff - Johnson, 2002, str. 15 - 16)

4. Obsah kognitivní lingvistiky

Tematicky je kognitivní lingvistika velmi obsáhlá a různorodá. Centrálním pojmem je však význam a pojem. Člověk nějakým způsobem rozumí okolnímu světu, zároveň má schopnost toto porozumění vyjádřit. *„Ve skutečnosti tyto dvě oblasti jedna druhou formují: naše zkušenost má formující vliv na vyjádření, ale naše vyjadřovací prostředky mají také určitý vliv na to, jak vnímáme naše zkušenosti.“* (Janda, 2004, str. 13) Největší podíl na našem vyjadřování má jazyk, i když pro kognitivní lingvistiku není nedůležité ani vyjadřování nejazykové. V jazyce všechno slouží k přenášení významu, žádný z jazykových jevů není sémanticky prázdný. *„Vše v jazyce, od suprasegmentálních a segmentálních vlastností fonologie, přes morfologii, syntax a pragmatiku diskurzu, sdílí úkol vyjadřovat význam. Zahrnutý jsou dokonce i idiomy a „mrtvé“, lexikalizované metafory, které zůstávají motivované v rámci systému daného jazyka a jejichž motivace může být zexplicitněna.“* (Janda, 2004, str. 13) V kognitivní lingvistice se klade především důraz na pragmatickou složku významu - kulturně zakotvené konotace - metaforu, typické (i méně typické) kolokace, frazeologii slova - kdy základem zkoumání jsou především texty folklorní a umělecké, modifikace lze nalézt také v publicistice a jazyku reklamy.

4.1 Konotace

S lidskou kognitivitou jsou také spjaté konotace. Za významy slov je ukryta i smyslová a tělesná zkušenost rodilých mluvčích (i těch, kteří mají stejný vztah k jazyku jako rodilí mluvčí). Pociťování konotací je také do jisté míry individuální, ve velkém množství případů jsou pak konotace sdílené, které se objevují v mysli všech uživatelů

příslušného jazyka jako jazyka mateřského, tzv. konotace kolektivní, a které se vztahují k příslušné kultuře. Konotace se tak podílejí na vnímání našeho obrazu světa (viz níže).

4.1.1 Kognitivní definice

Stále silněji se u nás objevuje potřeba brát v úvahu konotace - především ty kolektivní, kulturně sdílené - i v lexikografické praxi, kde se konotace při výkladu heslových slov braly v úvahu až dosud jen zřídka. Podle výzkumů polských kognitivních lingvistů se ukazuje, že nejde o sekundární a nekognitivní rysy významu³, naopak právě konotace prozrazují o našem chápání určité entity - slova to podstatné. Oproti tradiční významové definici, která je přesná a uzavřená, tzn. založená encyklopedicky, podává kognitivní definice informaci o tom, jak chápou entitu - slovo mluvčí určitého jazyka. Kognitivní definice vychází z vlastností, konotací dané entity - slova, které jsou přítomné v mysli průměrného dospělého mluvčího, zejména by měla vycházet z běžné zkušenosti člověka s danou entitou - slovem.

5. Směry a přístupy v kognitivní lingvistice

V rámci kognitivní lingvistiky můžeme vymezit několik směrů, z nichž jsou zřejmě nejznámější koncepce amerických vědců G. Lakoffa a M. Johnsona, která se orientuje na vztah mysli a jazyka, a přístup polské sémantické školy, jejíž hlavním cílem je propojování aspektů kognitivních s kulturními, odhalování „jazykového obrazu světa“; přitom tento pohled zohledňuje jako základní principy utváření

³ „Ve strukturní sémantice se konotace chápou jako sekundární nekognitivní rysy významu...nevěnuje se jim příliš pozornosti, zejména proto, že nejsou dobře popsitelné prostřednictvím sémické analýzy.“ (Vaňková, 1999, str. 290)

obrazu světa v jazyce to, co je předmětem zkoumání i kognitivní lingvistiky americké: tělesnost, metaforu, teorii kategorizace na základě prototypu/stereotypu.

5.1 Americký kognitivismus

Americká kognitivní lingvistika vychází z předpokladu, že zdroje jazykových významů, zdroje našeho myšlení a prožívání spočívají v tělesné zkušenosti člověka. Podle jedné ze základních prací kognitivní lingvistiky „The Body in the Mind“⁴ existují konceptuální/představová schémata, která tvoří základ našeho pojmového systému. M. Johnson ve své publikaci předkládá řadu takových schémat, např. přirovnává naše tělo k nádobě. K těmto závěrům dospěl důkladným zkoumáním významové struktury slov, jejich přenesených významů, slovních spojení a frazeologismů. Oba výše zmiňovaní lingvisté zjistili, že „... v našem myšlení hraje daleko významnější roli, než se předpokládalo, zkušenost lidského těla zprostředkovaná smysly, zkušenost s pohybem v prostoru. Důležitou funkci má i obraznost.“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, str. 246)

5.2 Polská sémantická škola

V 80. letech se začal nezávisle na americkém kognitivismu formovat v polském Lublinu přístup, který je více zaměřen na jedince jako člena jazykového společenství. Tento směr, zastřešený pojmem „jazykový obraz světa“, vychází z předpokladu, že jazyk, kterým mluvíme, se do větší či menší míry podílí na tom, jaký obraz světa si vytváříme. Předmětem jeho studia je, jak pomocí jazyka strukturujeme a konceptualizujeme okolní svět, jak jazyku rozumíme, co

⁴ Johnson, M.: The Body in the Mind. Chicago/London 1987

sdílíme s příslušníky vlastního jazykového společenství. Dalo by se říci, že tato varianta kognitivní lingvistiky je nám ve svých myšlenkových východiscích a cílech bližší, jelikož je důrazem na sepětí jazyka s kulturou evropská – v tomto směru můžeme odkázat k filozofické tradici utvářené J. G. Herderem a W. von Humboldtem, nověji k evropské fenomenologické a hermeneutické filozofii.

5.2.1 Jazykový obraz světa

Ústředním pojmem polské kognitivní lingvistiky se stal pojem jazykového obrazu světa. „Jedná se o způsob, jakým jazyk konceptualizuje skutečnost – a jak ji tedy interpretuje.“ (Vaňková, 2001, str. 22) Tato interpretace světa je obsažená v gramatických kategoriích, ve významech slovní zásoby jazyka a jeho frazeologii. Podle jazykových relativistů je naše vidění světa ovlivňováno mateřským jazykem. Každý jazyk hodnotí skutečnost svým způsobem, což také něco prozrazuje o tom, jak chápou a hodnotí svět lidé, kteří příslušným jazykem mluví. Tzn. že nejenom česky mluvíme, ale také česky myslíme a prožíváme, sdílíme spolu určitý obraz světa, který je odlišný např. od obrazu světa Angličanů, Eskymáků. Analýzou mateřského jazyka je možné zjistit, jak dané jazykové společenství vidí svět, jak ho kategorizuje, jak jednotlivé části hierarchizuje a hodnotí. Lingvistika kognitivní v tomto kontextu přerůstá v lingvistiku kulturní. Pomocí zkoumání jazyka v rámci kognitivní lingvistiky můžeme zjistit náš obraz světa a poznat tak lépe sami sebe.

5.2.1.1 Antropocentrismus

Jazykový obraz světa je antropocentrický, naivní, subjektivní. Centrálním bodem tohoto světa je člověk a jeho porozumění světu vychází z jeho ukotvení do světa. Významy se vymezují ve vztahu k člověku, jeho perspektivě, jeho lidským parametrům, např. k rozměrům lidského těla (*velký - malý, hrst*), vzhledem k jeho prospěšnosti (*jedlý, nebezpečný, užitečný*)... Máme tendenci dávat všemu lidský rozměr a smysl, chceme všemu rozumět - ve skvrnách, mracích, usazených čajových lístcích, litém olovu... se snažíme vidět znaky nebo výjevy, stejně tak i za náhodnými zvuky hledáme slova. (viz ČDS, 11, 2003, 1 - 2)

6. Základní pojmy kognitivní lingvistiky

Lidská kognitivita, lidské poznávání a poznání, je spjatá s jazykem. Vychází ze zkušenosti subjektivně prožívaného těla, tzn. zdrojem našeho prožívání a myšlení je právě tělesná zkušenost člověka. Na strukturaci jazykového obrazu světa se podílí metafora. *„...v metaforách nejen mluvíme, ale především myslíme, metaforičnost je nikoli okrajovým, ale podstatným rysem pojmové soustavy.“* (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, str. 246) Náš pojmový systém je uspořádán na základě jisté kategorizace.

6.1 Tělesnost

Jednou ze základních myšlenek kognitivní lingvistiky je, že význam je tělesně ukotven a že naše myšlení a prožívání vyplývá ze zkušenosti subjektivně prožívaného těla. Tělesná zkušenost vychází z našeho pohybu v prostoru a čase, z naší manipulace s předměty, vychází mj. i ze zkušeností, které

vnímáme našimi smysly. Všechny tyto vlivy se stávají základem našeho myšlení o jevech netělesných, jsou velmi často zdrojovou oblastí metafor a pojmenování jevů nefyzických. Vliv tělesnosti na naši kognitivitu a na náš vztah k okolnímu světu lze dokázat interpretací běžně užívaného jazyka. Např. slovesa pohybu, smyslového vnímání získávají řadu přenesených významů, které vyjadřují emoce, odkazují ke vztahům, ke komunikaci (*tlačit na někoho, stát pevně na zemi, viset na někom, podlézat někomu*). Také názvy části lidského těla se na základě metaforického a metonymického přenesení používají pro označení množství, při určování míry a kvantity (*hrst, náruč, loket, krok, stopa*).

6.1.1 Somatická frazeologie

Dobrým příkladem využití zkušenosti s lidskou tělesností v jazyce se může stát frazeologie, v našem případě somatická frazeologie, ze které lze vyzorovat, jak nápadně často se ve slovních spojeních (frazémech) vyskytují např. hlava (představuje rozum, myšlenky, starost, vzdělanost... - *mít v hlavě guláš, vykourit se z hlavy, dělat si z něčeho těžkou hlavu, být hlava, mít tvrdou hlavu*), nos (vyjadřuje zvědavost, drzost, intuici... - *strkat do něčeho nos, dělat na někoho dlouhý nos, mít na něco nos*), srdce (nejčastěji se s ním pojí city, soucit..., zároveň bývá synonymem slova duše - *nosit někoho v srdci, co na srdci - to na jazyku, mít měkké srdce, srdce je oko do duše*).

6.1.2 Představová/konceptuální schémata

Přínosem amerického kognitivismu, zejména M. Johnsona⁵, jsou tzv. představová/konceptuální schémata (image schemas), jejichž prostřednictvím je člověk ukotven do světa. Jejich užívání lze opět dokázat interpretací jazyka. Např. schéma „nádobu“ (lidské tělo je nádoba - jeden z prvních poznatků dítěte, když si děti vkládají předměty do úst) nalezneme ve spojeních: *nosit v sobě křivdu, být uzavřený do sebe, vysypat ze sebe myšlenky, mít v hlavě piliny, žít prázdným životem*; schéma „spojení“ je přítomné ve vyjádřeních o sociálním kontaktu: *navázat známost, zpřetrhat pouto přátelství, zapojit se do rozhovoru, být pevně spjatý s něčím, manželský svazek*.

6.2 Metafora

Jedním z klíčových východisek kognitivní lingvistiky je teorie konceptuální/pojmové metafor, která je podrobně vyložena v pracích amerických kognitivních lingvistů G. Lakoffa a M. Johnsona. Metafora se chápe jako přirozená součást lidského světa, součást lidského vnímání, prožívání a myšlení. Zkoumáním metafor se ukázalo, že se nejedná o jev primárně jazykový, ale konceptuální, pojmový, že „... metafora prostupuje celý náš každodenní život... i v myšlení a činnosti. Náš obyčejný pojmový systém, v jehož rámci jednak myslíme, jednak i jednáme, má v podstatě metaforickou povahu.“ (Lakoff - Johnson, 2002, str. 15)

⁵ Johnson, M.: *The Body in the Mind*. Chicago/London 1987 - předkládá základní představová schémata a pojednává o jejich rozšíření do dalších domén v kognici, jazyce a umění.

6.2.1 Abstraktní myšlení

Pro člověka je typické, že dokáže myslet i mluvit o abstraktních jevech, se kterými nemá žádnou smyslovou skutečnost. Kdybychom tedy nebyli vybavení schopnosti myslet metaforicky, neuměli bychom myslet a vyjadřovat abstraktní, nevyslovitelné.

6.2.2 Podstata metafor

„... kdykoli někdo vezme pojem, který byl zformován v jedné doméně, a zkouší ho uplatnit v doméně jiné, uplatňuje se metafora.“ (Janda, 2004, str. 23) Podstatou metafor je tedy přenášení konceptuální (pojmové) struktury z jedné oblasti do druhé – z oblasti zdrojové do oblasti cílové. Zdrojová oblast má konkrétní povahu, jejím základem jsou tělesné, smyslové, jednoduše představitelné a konkrétní lidské každodenní zkušenosti, zatímco oblast cílová může být abstraktní a těžko by se vyjadřovala bez použití metafor, jedná se např. o emoce, vztahy, kognitivní procesy, procesy intelektuální povahy.

Způsob, jakým se metafora a její rozšíření v jazyce uskutečňuje a konvencionalizuje, je pro každý jazyk specifický. Proces, při kterém se metafora vytváří, je však ve všech jazycích univerzální.

6.2.3 Typy metafor

Teorií metafor se zabývají např. američtí jazykovědci G. Lakoff a M. Johnson ve své publikaci „Metaphors We Live By“⁶. Na základě podrobného zkoumání metafor rozlišují 3 základní

⁶ Lakoff, G. – Johnson, M.: Metaphors We Live By. Chicago/London 1980 – v češtině vyšlo pod názvem Metafor, kterými žijeme až v roce 2002.

typy: metaforu orientační (orientational), ontologickou (ontological) a strukturální (structural).

6.2.3.1 Orientační metafora

Podstatou tohoto typu metafory je organizace celého systému pojmů vůči sobě navzájem. Většina z těchto metafor má něco společného s prostorovou orientací jako nahoře - dole, uvnitř - venku, vpředu - vzadu..., které se rozšiřují na ne-prostorové domény. Orientační metafory vycházejí z fyzické a kulturní zkušenosti, nejsou dány nahodile, mohou být tedy v jednotlivých kulturách různé. Např. fyzická báze osobní pohody: štěstí, zdraví, život, autorita - charakterizují, co je pro člověka důležité - jsou nahoře (zvednout náladu, být ve vrcholné formě, být na vrcholu života, vstát z mrtvých, mít nad někým nadvládu, mít vysoké postavení).

6.2.3.2 Ontologická metafora

Ontologické metafory vycházejí ze zkušeností s fyzikálními objekty a látkami. Zacházejí s ne-věcmi (emocemi, abstraktními myšlenkami, činnostmi) jako by byly věcmi (entitami, substancemi). „Jakmile jednou dovedeme identifikovat své zkušenosti jako entity nebo substance, dovedeme na ně také (v řeči) odkazovat (provádět referenci), třídít je do kategorií, zařazovat je do skupin a kvantifikovat je - a s pomocí těchto prostředků o nich také rozumně uvažovat.“ (Lakoff - Johnson, 2002, str. 39) Např. s ontologickou metaforou „myšlení je stroj“ se setkáme ve spojeních: mít o kolečko víc, mít dlouhé vedení, stát si na šňůře od vedení, někomu dochází pára, mít vybité baterie, nefungovat...

K případům ontologické metafory patří personifikace, metonymie a synekdocha.

6.2.3.2.1 Personifikace

Nejtypičtějším příkladem ontologické metafory mohou být spojení, ve kterých jevy vystupují jako lidské bytosti, tzn. že v personifikaci nazíráme na jevy nelidské, jako kdyby byly lidské, připisujeme lidské vlastnosti věcem, které nejsou lidskými. - *Nemoc ho dostihla. Jeho argument nás zahnal do kouta. Život mě podvedl. Ten názor nás přesvědčil.*

6.2.3.2.2 Metonymie a synekdocha

Metonymie se v jazyce vyskytuje v těch vyjádřeních, ve kterých jedna entita zastupuje entitu jinou, která je s ni nějakým způsobem spjata. Zvláštním případem metonymie je synekdocha, u které část zastupuje celek. Podstatou metonymie je tedy, že „... částečný nebo asociativní vztažný bod se mapuje na samotný referent.“ (Janda, 2004, str. 26) Stejně jako metafora je součástí způsobu jak myslíme, mluvíme a jednáme. Vychází z naší zkušenosti. Př.: *Celá Praha byla v době povodní na nohou. Zúčastnil se koncertu holých lebek. Ve škole jsme četli Jirásku.*

6.2.3.3 Strukturální metafora

U strukturální metafory je jeden pojem metaforicky strukturován na základě druhého pojmu, tzn. že chápeme a prožíváme jednu věc z hlediska jiné věci. Např. pro naši kulturu je typické mluvit o čase jako o penězích, o cenném zboží, omezeném zdroji. Vycházíme ze svých každodenních zkušeností s těmito věcmi, abychom prostřednictvím nich

s časem zacházeli, prožívali a pochopili tento pojem. Metafora „čas jsou peníze“ se nachází např. ve spojeních: *utrátit čas, investovat do něčeho svůj čas, drahocenný čas, mít volný čas v záloze, nakládat s časem, věnovat někomu svůj čas, plýtvat časem...*

6.2.4 Metafora v uměleckých textech

V souvislosti s jazykovou metaforou je třeba také připomenout existenci metafory v umělecké literatuře. Rozdíl mezi oběma druhy spočívá v míře jejich konvencionalizace. Jazykové metafory jsou konvencionalizované, tvoří kostru jazykových kategorií, idiomů, klišé..., zatímco v uměleckých textech najdeme metafory méně konvenční nebo zcela nekonvenční, jejichž užívání je typické pro obrazné, básnické, fantazijní myšlení a jazyk.

6.3 Kategorizace, prototypy/stereotypy

Základem našeho pojmového systému je kategorizace. Už od dob antiky řeší filozofové otázky, proč kategorizujeme tak a ne jinak, zda kategorie existují objektivně, nebo jsou výsledkem lidské aktivity. Kognitivní lingvistika ve svém pojetí kategorizace vychází z průkopnické práce psycholožky E. Roschové. Ta se počátkem 70. let začala zamýšlet nad tím, jestli lidé chápou kategorie jako nádoby, ke kterým buď jednotlivé exempláře patří či nikoliv.⁷ Podle ní nejsou kategorie nádoby, mezi kterými platí přesné a pevné hranice, naopak zjistila, že se mezi kategoriemi uplatňují plynulé přechody. Některé exempláře mají více reprezentativních

⁷ Kognitivní psycholožka E. Roschová zkoumala, zda pro kategorii PTÁCI mluvíme o jednotlivých exemplářích jako o ptácích a o ne-ptácích, nebo jestli rozlišujeme ptáky podle určitých stupňů. Zjistila, že je pro naši kategorizaci typická druhá možnost. (viz ČDS, 11, 2003, 1 - 2)

vlastností dané kategorie a jiné méně; kategorie jsou tak budovány podle schématu „centrum - periferie“

V centru se nachází reprezentativní exemplář dané kategorie - prototyp (Roschová), v jiném pojetí stereotyp (Bartmiński) nebo idealizovaný kognitivní model (Lakoff) - nejlepší příklad, který si mluvčí příslušného jazyka představuje jako typického představitele dané kategorie. Další členové kategorie mají svými vlastnostmi k prototypu blíž, někteří stojí zcela na okraji. Tzn. pokud bychom chtěli vymezit konkrétní kategorii, musíme nejprve nalézt a charakterizovat nejtypičtějšího představitele dané kategorie.

Některé vlastnosti jsou pro zařazení do kategorie nutné, jiné se nevyžadují, i když je prototyp může mít. Všechny tyto vlastnosti vytvářejí jazykový (kulturní) obraz dané věci, tím i jazykový obraz světa určitého jazyka (kultury). V jiných jazycích (kulturách) může být jazykový obraz dané věci odlišný, tzn. prototyp může být odlišný, tak i hranice mezi kategoriemi se mohou lišit.

II. SLOVO - POJEM PROSTOR V ČESKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA

1. Postup práce

Abych mohla zjistit, jaké místo v českém jazykovém obrazu světa zabírá slovo - pojem prostor, tzn. jak jej chápou a ve svých promluvách užívají čeští mluvčí (dospělí rodilí mluvčí nebo ti, kteří češtinu používají jako rodilí mluvčí), zvolila jsem následující postup práce:

- 1) zjistit, jaké významy slova - pojmu prostor uvádějí naše slovníky (slovníky výkladové, speciální výkladové, speciální nevýkladové, encyklopedické)
- 2) zjistit v jakých tematických oblastech lze slovo použít
- 3) zjistit konotace, které slovo - pojem prostor vyvolává u rodilých mluvčí
- 4) analyzovat kolokace slova - pojmu prostor na jazykovém materiálu ČNK - stanovit základní gramatické kategorie, eventuální odchylky a zvláštnosti užívání v jednotlivých číslech, převažující syntaktické funkce
- 5) stanovit metaforicko-metonymickou konceptualizaci slova - pojmu prostor v českém jazyce

2. Využití korpusové lingvistiky

Semantický rozbor slova - pojmu prostor čerpá mj. z jazykových dokladů reprezentativního textového korpusu současné psané češtiny s názvem SYN2000. Jazykový korpus lze charakterizovat jako soubor počítačově uložených textů, které slouží k jazykovému výzkumu. (Tvůrci ČNK dále předpokládají,

že se textový korpus stane důležitou pomůckou učitele při výuce českého jazyka - např. při sestavování pravopisných cvičení, ověřování pravopisu, stylistickém pozorování.)

Práci s jazykovým korpusem umožňuje speciální vyhledávací program Bonito, který vyhledá slova, slovní tvary i slovní spojení. V rámci vyhledávání je možné zadávat čtyři druhy dotazů: prostor (vyhledá všechny konkordance, kde se vyskytuje tvar prostor), prostor.* (vyhledá konkordance, ve kterých se vyskytnou všechny tvary slova prostor a odvozená slova od slova prostor), [lc = „prostor“] (vyhledá konkordance se slovem prostor bez ohledu na velká a malá písmena), [lemma = „prostor“] (vyhledá konkordance se všemi tvary slova prostor). (viz Příloha č. 1)

Na počátku vlastní práce bych tak ráda upozornila na souvislosti kognitivní lingvistiky s korpusovou lingvistikou, mezi kterými je možné nalézt paralely. (viz Blatná, 2001)

- 1) „... každý jazykový výraz mají mluvčí zasazen do jistých virtuálních frází a kombinací, každé slovo má kolem sebe celé trsy slov, se kterými se v různých textech spojuje.“ (Blatná, 2001, str. 29)
- 2) význam slov ve slovních spojeních se odlišuje od jejich nezávislého významu (tato slovní spojení se v korpusové lingvistice nazývají kolokace)
- 3) při zpracování významu ve slovnících se přihlíží k jeho polysémní struktuře (korpusová lingvistika) - vedle centrálního významu jsou zahrnuty i konvencionalizované variace (kognitivní lingvistika)

3. Zdroje jazykového výzkumu

Zdrojem pro sémantickou analýzu slova - pojmu prostor se stal Český národní korpus (dále ČNK), jeho reprezentativní

textový korpus současné psané češtiny s názvem SYN2000, dalším zdrojem mé práce byla řada českých slovníků:

- 1) výkladové slovníky - SSČ a SSJČ
- 2) speciální výkladové slovníky - Český etymologický slovník, Slovník české frazeologie a idiomatiky, Lidová rčení, Slovník literární teorie, Výtvarné umění. Výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika), Divadelní slovník
- 3) speciální nevýkladové slovníky - Slovník českých synonym
- 4) encyklopedické/naučné slovníky - Ottova všeobecná encyklopedie

Důležitým zdrojem byl také internet.

4. Kognitivní analýza slova - pojmu prostor

Chceme-li poznat jazykový obraz světa, tzn. chceme-li zjistit vztahy mezi entitami a slovy, a jak tyto vztahy chápou a prožívají rodilí mluvčí (nebo ti, kteří užívají jazyk jako rodilí mluvčí), je třeba prozkoumat kognitivní, konotační a kolokační složku významu. Všechny zmiňované složky významu lze zjistit prostřednictvím tzv. kognitivní analýzy příslušného slova - pojmu.

4.1 Významová struktura slova - pojmu prostor

V současné češtině je slovo prostor polysémní, jeho významová struktura zahrnuje podle SSČ a SSJČ 4 významy:

- 1) prostředí/místo žádnými rozměry blíže
 neomezené/neohrazené/nevymezené
- 2) prostředí/místo omezené nebo nějak blíže vymezené
- 3) rozměr
- 4) doba/lhůta

V souvislosti s významovou strukturou slova - pojmu prostor bych ještě ráda připomněla pojmenování pražských novin *Nový prostor*, které není možné zakoupit v běžných obchodech, nýbrž na jejich distribuci se podílejí lidé z nejnižších sociálních vrstev, bezdomovci. Redakce novin chce tak prostřednictvím prodeje svého měsíčníku těmto lidem poskytnout prostor pro práci a umožnit jim začlenit se do společnosti.

4.2 Gramatické vlastnosti slova - pojmu prostor

4.2.1 Morfologie slova - pojmu prostor

Singulár:

prostor - maskulinum, deklinační vzor hrad

prostora - femininum, deklinační vzor žena (užívá se řidčeji, výraz zastaralý, knižní) např. „*Pudilo ji to ven do širé prostory.*“ (SSJČ, Němcová)

Plurál:

prostory - maskulinum

prostory - femininum (užívá se ve významu prostor jako prostředí/místo omezené nebo nějak blíže vymezené) např. *v prostorách závodu, budova bez reprezentačních prostor, z rozlehlých prostor války, mezi obytnými prostorami domu* (v lokálu chápáno jako jazykový jev neutrální, v ostatních pádech může být pocíťováno jako zastaralé a je často nahrazováno plurálovými tvary maskulina prostor)

4.2.2 Syntaktická funkce slova - pojmu prostor

Slovo - pojem prostor se vyskytuje v syntagmatu jako člen dominovaný i jako člen dominující. Na základě pozorování

konkordancí ČNK jsem zjistila, že slovo - pojem prostor může ve větě zastávat následující syntaktické funkce:

- 1) podmět (*prostor se zužuje, se otevírá někomu/před někým/někam, pohlcuje něco/někoho, je nějaký, zeje něčím, existuje, se hýbe, chybí někomu/něčemu, ohromí někoho, prostor slouží jako něco*)
- 2) předmět (*zaplnit prostor něčím, mít prostor k něčemu, přelétnout prostor očima, popsat prostor, užívat si prostoru, přidělit prostor někomu/něčemu, uzavřít prostor, měřit prostor, překonat prostor a čas, toužit po volném prostoru, zbavit se prostoru, bojovat s prostorem o něco, vzdát se prostoru, disponovat s prostorem*)
- 3) přísudek (*něco je/se stane prostor/prostorem k něčemu/pro něco*) „Smrt, to byl prostor, který ty vířící, převalující se noty čistily...” (ČNK, Updike, J.: Čarodějky z Eastwicku, 1993)
- 4) příslovečné určení (*pohybovat se v prostoru, nacházet se mimo prostor, projít se prostorem, svrhnout něco do prostoru, něco vznikne mimo prostor a čas, vynořit se z prostoru, odnést něco do prostoru, prodrat se na prostor*)
- 5) přívlástek neshodný (*vymezení prostoru, závod bez skladovacích prostor, dům s obytnými prostory, definice prostoru, objem přepravního prostoru, pronájem nebytových prostor, zabezpečení výstavních prostor*)

S výjimkou přísudku to tedy bylo v syntagmatech, kde slovo prostor plnilo funkci člena dominovaného. V syntagmatech může plnit i funkci člena dominujícího (přívlástek neshodný: *prostor s lavičkami, prostor chrámu, prostor pro úsudek, vzdušný prostor České republiky, prostor kolem sebe, prostory Titaniku, prostor pro jeho proslov, prostor k tvoření;*

přívlastek shodný: duchovní prostor, gigantický prostor, jihoněmecký prostor, nekonečný prostor, prázdný prostor, protivníkův prostor, výstupní prostor, zatopený prostor).

4.3 Etymologie slova - pojmu prostor

Podle Českého etymologického slovníku je slovo prostor (všeslovanský a praslovanský výraz *prostorǫ) odvozeno od *prostertí (prostřít).

4.4 Slova odvozená, synonyma a antonyma

4.4.1 Slova odvozená od slova - pojmu prostor:

prostorný - Jeho pokoj byl prostorný a pohodlný.

prostorně - Pokoj vypadal prostorně.

prostornost - prostornost a funkčnost domu

prostorový - „Akupunkturní bod má však prostorový charakter a pokračuje do podkoží a do hlubších částí těla.“ (ČNK, Sedmík, J.: A - Ž Masáže, 1994)

prostorově - Fasáda je prostorově členěna architektonickými prvky.

prostorovost - „Malíři tak zcela ovládnou pět nosných prvků malby: barvu, prostorovost, plastičnost, světlo a pohyb.“ (ČNK, Kraus, A.: Dějiny malířství od renesance k dnešku, 1996)

prostorovitost - „Hologram je velmi dobře viditelný i při špatném světle. Zde to jde na úkor prostorovitosti.“ (ČNK, kol.: Safe Press 10/97, 1997)

prostorutvorný - „Textura povrchu a různé odstíny zeleně jsou základními prostorutvornými prvky.“ (ČNK, kol.: Domov 1996 - 1998, 1998)

prostorutvornost - „Situování krbů do společenských místností se v současnosti uskutečňuje bez typologických zásad, bez

respektování prostorutvornosti interiéru." (ČNK, Havaš, P. - Institoris, V.: Krby a kachlová kamna, 1997)

meziprostor - Meziprostor se vyplní vatou.

velkoprostorový - velkoprostorový vůz značky Ford

časoprostor - „Básnický časoprostor próz Virginie Wolfové je určen především oním „zde“ a „nyní“." (ČNK, Hlinský, M.: Modernisté, 1995)

časoprostorový - „Stanovila, aby v případě nedostatku kapacit finančních či časoprostorových bylo vypuštěno představení tanečního souboru Domino z Prahy." (ČNK, kol.: Amatérská scéna 3/97, 1997)

neprostorný - „Perspektivní kresba je umístěna na zcela neprostorovém pozadí." (ČNK, Lidové noviny, č. 138, 1999)

bezprostorový - bezprostorové území za Červí dírou

prostorčas - „V Einsteinově teorii gravitace je gravitace chápána jako zakřivení prostoročasu." (ČNK, kol.: Revue Universitas 1/96, 1996)

podprostor - „Významným rysem tohoto prostoru bývá jeho rozčlenění ve dva nebo více podprostory (kontinuí)." (Vlašín a kol.: Slovník literární teorie, 1984)

4.4.2 Synonyma

prostředí = prostor, ve kterém někdo žije nebo se něco děje

prostranství = volný prostor

místo = část prostoru, na kterém něco je, kterou někdo zaujímá, která je nějak blíže určená

interiér = vnitřní prostor

exteriér = vnější prostor

území = vymezený prostor zemského povrchu, prostor spojený s vládou, vlastnictvím někoho, prostor hřiště

vesmír = kosmický prostor, veškerý světový prostor

universum = veškerý prostor, který nás obklopuje

rozměr/dimenze = velikost prostoru (dvojrozměrný/trojrozměrný prostor)

doba/lhůta = časový prostor

4.4.3 Antonyma

Pokud mám najít antonyma ke slovu - pojmu prostor, musím pracovat odděleně s jednotlivými významy polysémního lexému prostor. Teprve poté je možné některé výrazy stanovit.

- 1) prostor jako prostředí/místo žádnými rozměry blíže neomezené/neohraničené/nevymezené - bod, přímka, plocha, vakuum, nic
- 2) prostor jako prostředí/místo omezené nebo nějak blíže vymezené - nekonečno, universum, vesmír
- 3) rozměr - nelze nalézt vhodné antonymum
- 4) doba/lhůta - nelze nalézt vhodné antonymum

4.5 Výskyt slova - pojmu prostor v tematických oblastech

Na základě pozorování kolokací nacházejících se v korpusu SYN2000 a uvedených příkladů v jednotlivých slovnících lze konstatovat, že je užití slova - pojmu prostor typické pro konkrétní tematické oblasti. V následujícím výkladu se budu zabývat jednotlivými významy slova - pojmu prostor a jejich užitím v (pro ně typických) tematických oblastech, které jsem vypožorovala a odvodila.

4.5.1 Významová složka - prostor jako prostředí/místo žádnými rozměry blíže neomezené/neohraničené/nevymezené

filozofie - *Prostor je jedna ze základních forem existence hmoty.*

matematika/geometrie - *eukleidovský prostor*

mechanika - absolutní prostor (vymezení prostoru v pojetí klasické mechaniky)
astronomie - meziplanetární prostor, vesmírný prostor, kosmický prostor

4.5.2 Významová složka - prostor jako prostředí/místo omezené nebo nějak blíže vymezené

stavebnictví - půdní prostory, podzemní prostory
architektura - obytný prostor, vnitřní a vnější prostor, moderně zařízené prostory
vojenství - prostor k útoku, metný prostor, manévrovací prostor pro případ nezvané návštěvy, hluchý prostor, vojenský výcvikový prostor Boletice
doprava - ložný prostor o objemu, velkoprostorový vůz, přepravní prostor, prostor metra
technika - chladicí prostor, prostor spalovací pece, tavicí prostor, pracovní prostor
sport - hrací prostor
biologie - mezibuněčný prostor
zeměpis - celní prostor, prostor České republiky, územní prostor státu o rozloze, prostor polopouště a stepi
vědy o člověku - sociální prostor, duševní prostor, prostor lidské mysli, prostor k seberealizaci, tvůrčí prostor
ostatní vědy - ekonomický prostor, ústavně právní prostor, prostor pro politickou diskusi, prostor k jednání, prostor pro posouzení závažné situace, prostor pro vlastní interpretaci zákona, prostor pro úsudek, prostor pro „před uzávěrkou došlo“, prostor k pronájmu

4.5.3 Významová složka - prostor jako rozměr

fyzika - trojrozměrný prostor

4.5.4 Významová složka - prostor jako doba/lhůta

dějepis - dějinný prostor, nynější prostor

4.6 Užití slova - pojmu prostor ve frazeologii

Slovo - pojem prostor není časté pro vytváření frazémů a idiomů. I přesto se však v českém jazyce najde několik ustálených spojení (slovesných, nominálních), přirovnání, rčení.

4.6.1 Slovesné výrazy

získat/dostat prostor = moci něco uskutečnit

mít prostor pro něco = moci něco uskutečnit

vytvořit/dát někomu/něčemu prostor = ustoupit někomu/něčemu

vymezit prostor = usměrnit někoho

4.6.2 Neslovesné/nominální výrazy

vzdušný prostor - v širším smyslu atmosféra (knižní výraz),
častěji její část nad územím určitého státu podléhající jeho
svrchovanosti (odborný výraz)

životní prostor - území vymezené historicky, politicky pro
určité národní, státní, společenství (výraz knižní,
publicistický), nebo vlastní prostředí, na které je určitá
osoba vázána (výraz expresivní)

4.6.3 Přirovnání

prostor jako krabička od sardinek - stísněný prostor

prostor jako v hodinkách - malý prostor

být bezmezný jako prostor - nenechat se něčím
omezovat/spoutávat
dutý prostor jako vagína

4.6.4 Rčení

čas nečas, prostor neprostor - každý jev/děj má svou příčinu,
procesy probíhají bez ohledu na vůli člověka

4.7 Konotace slova - pojmu prostor

Jak již bylo výše zmíněno (viz 4.1, I. část) jsou konotace důležitou složkou slovního významu (složka pragmatická), jelikož se podílejí na vnímání našeho obrazu světa. Jak konotace individuální, tak konotace sdílené (kolektivní/kulturní) se odrážejí v chápání slova - pojmu a jeho užití v jazykových kontextech, mají tedy vliv na kompatibilitu slova - pojmu.

Bohužel v současné době neexistuje český asociační slovník, ze kterého bych mohla čerpat při vymezování konotací slova - pojmu prostor pro svou diplomovou práci. Vycházím proto tedy z vlastních konotací a konotací svých vrstevníků.

Slovo - pojem prostor vyvolává tyto konotace:

- 1) otevřený prostor - svoboda, možnost volně dýchat, volnost, otevřenost, horizont, pocit volání dalek, touha, moře
- 2) uzavřený prostor - není možnost úniku, uzavřenost, izolace, útlak, pravidla, rezignace, smrt
- 3) životní prostor - intimita, seberealizace, tvůrčí realizace

4.8 Závažnost slova - pojmu prostor v českém umění

Součástí kognitivní analýzy slova - pojmu je také zjištění, jak se daného slova - pojmu užívá v umění, zda a jaké další významy slovo - pojem zahrnuje.

4.8.1 Závažnost slova - pojmu prostor v malířství (grafice, sochařství)

Chápání prostoru v malířství a grafice vychází z matematické definice eukleidovského prostoru, kdy je prostor definován jako prázdný, měřitelný, nekonečný a celistvý (především v antice, renesanci, v některých realistických proudech). V 19. a 20. století se prosadilo neeukleidovské pojetí prostoru, které je založené na spojení prostoru a času. „Malířství a grafika řeší otázku prostoru na dvojrozměrné obrazové ploše způsobem zobrazení prostoru, jež může být v různé míře iluzivní, tvořené především perspektivou, ale i dalšími prostředky vedoucími až k naprosté iluzi zrakového klamu...” (Baleka, 1997, str. 293) Představa prostoru se vždy v různé míře slučovala s časem, „prostor jako dění v čase” (Baleka, 1997, str. 293) jinak chápali představitelé impresionismu, futurismu, surrealismu aj.

V sochařství je prostor vymezen hmotnými předpoklady hmoty, tedy její trojrozměrnou hmotou, která se navíc vymezuje vůči okolnímu prostoru.

4.8.2 Závažnost slova - pojmu prostor v hudbě

Co se týče pojetí slova - pojmu v hudbě, nenašla jsem v žádné mně dostupné encyklopedii, popř. výkladovém slovníku odkaz na toto heslo.

4.8.3 Závažnost slova - pojmu prostor v literatuře

V literární teorii se setkáváme s dvojím pojetím slova - pojmu prostor:

- 1) Prostor, který zaujímá literární dílo, tj. rozměr textu - je jen pasivním rysem literárního díla, v některých případech se stává ale jeho součástí (kaligramy, akrostichy, obrazové básně).
- 2) Prostor, který je v literárním díle zobrazován (prostor fiktivní, myšlený). Bývá rozčleněn do několika podprostorů, na které jsou vázány některé postavy (jsou pak statické). Hlavní postavy se obvykle nevztahují pevně k žádnému podprostoru.

4.8.4 Závažnost slova - pojmu prostor v divadle

Slovo - pojem prostor v divadelní teorii slouží k označení nejrůznějších stránek textu i představení. V rámci této vědy se vymezují:

- 1) dramatický prostor, který divák vytváří svou představivostí (tzv. abstraktní prostor)
- 2) scénický prostor, ve kterém se pohybují herci
- 3) scénografický prostor, ve kterém se setkávají herci a diváci během divadelního představení a v němž se vytváří mezi oběma skupinami divadelní vztah
- 4) gestický prostor, který vytváří herec svou přítomností, pohybem, „aranžmá na jevišti“ (Pavis, 2003, str. 330)
- 5) prostor v textu, prostor díla, ve kterém jsou zapsány repliky a scénické poznámky
- 6) vnitřní prostor, který se snaží představit vizi dramatika či sen postavy

5. Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor v českém jazyce

Nedílnou součástí, která se podílí na vymezení jazykového obrazu světa, tzn. jak chápou slovo - pojem rodilí mluvčí prostřednictvím svého jazyka, je metafora. (viz 6.2, I. část)

Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor v češtině využívá poznatků, které jsem získala provedením výše popsané kognitivní analýzy slova - pojmu prostor, kdy jsem analyzovala slova, slovní spojení a frazémy.

Na vyjadřování prostoru v českém jazykovém obrazu se podílejí výrazy: prostor, místo, prostředí, prostranství, území, rozměr, dimenze, vesmír a výrazy od nich odvozené (pomocí prefixů i sufixů).

Kromě několika příkladů užití slova - pojmu prostor ve frazémeh a ustálených spojení je možné využít pro zjištění českého jazykového obrazu slova - pojmu prostor i obrazných pojmenování výše vyjmenovaných synonym. V české frazeologii je hojně využíván lexém místo:

nikde nezahrát místo = být nestálý

dotknout se bolavého místa = připomenout něco nepříjemného

nemoci se pohnout z místa = nevědět si rady

udělat někomu místo = ustoupit někomu

něco je/není na místě = něco je/není vhodné

být na něčím místě = být v postavení někoho

být na svém místě = hodit se k danému úkolu

mít srdce na pravém místě = být laskavý, dobrosrdečný

mít hlavu na pravém místě = být rozumný

5.1 Využití ČNK

Při vyhodnocování metafor se mi stal ČNK opravdu neocenitelným pomocníkem. Díky speciálnímu vyhledávacímu programu Bonito jsem mohla vyhledat slova, tvary slov, slova odvozená a slovní spojení v kontextech. Umožnil mi taktéž zjistit původní textové zdroje, ve kterých se slova vyskytovala. Prostřednictvím velkého množství zobrazených konkordancí, jejich analýzou a interpretací jsem mohla určit jednotlivé tematické oblasti, ve kterých se slovo - pojem prostor v češtině užívá. Následně jsem mohla popsat metafory, které se podílejí na vytváření českého jazykového obrazu světa slova - pojmu prostor.

5.2 Metafory slova - pojmu prostor

Na základě poznatků kognitivní analýzy, tedy na základě pozorování konkordancí ČNK, analýzou a interpretací slov, slovních spojení, frazémů a dalších obrazných pojmenování jsem objevila, že slovo - pojem prostor v českém jazykovém obrazu světa vytvářejí následující metafory:

- 1) PROSTOR JE NÁDOBA - PROSTOR JE MÍSTNOST
- 2) PROSTOR JE OBJEKT
- 3) PROSTOR JE VZÁCNÁ VĚC - PROSTOR JE ZBOŽÍ
- 4) PROSTOR JE ŽIVÁ BYTOST
- 5) PROSTOR JE NEBEZPEČÍ/NEPŘÍTEL
- 6) PROSTOR JE DĚJ/JEV
- 7) PROSTOR JE CHEMICKÁ LÁTKA
- 8) PROSTOR JE POTRAVA
- 9) PROSTOR JE VODA

Ve většině případů se jedná o metafory konvencionalizované, některé metafory jsou již méně konvencionalizované, u některých by se dalo říci, že jde spíše o jev literární, než o jev

čistě jazykový - to se týká především metafor PROSTOR JE NEBEZPEČÍ/NEPŘÍTEL, PROSTOR JE POTRAVA, PROSTOR JE VODA.

5.2.1 Prostor je nádoba

Tato metafora je typická pro slovní spojení, ve kterých je prostor chápán jako prostředí/místo omezené nebo nějak blíže vymezené. Pro tuto metaforu existují v českém jazyce příklady ve slovních spojeních: *docpat/nacpat prostor, dopravit do prostoru, dovléct do/z prostoru, evakuovat prostor, nepřesahovat prostor, obývat prostor, ocitnout se mimo prostor, projít kolem prostoru, prostudovat/prozkoumat prostor, přeplnit prostor, shromáždit se v prostoru, uložit do prostoru, uzavřít/zamknout prostor, vejít do prostoru, vznikat v/mimo prostor, zalít prostor, zatarasit prostor, zemřít v prostoru.*

Uvnitř této metafory lze vydělit poddruh - PROSTOR JE MÍSTNOST. Prostor v našem vědomí chápeme nejenom jako nádobu, prostor můžeme blíže vymezit jako místnost, kterou obýváme, ve které trávíme (z jakéhokoli důvodu) svůj čas. Významová struktura českého polysémního lexému prostor v žádném z výše jmenovaných slovníků nezahrnuje významovou složku prostor jako místo určené k obývání, nicméně naše konotace k tomuto významu přinejmenším poukazují. Tuto metaforu navíc dokazují spojení: *prostor zařídit, vybavit, odemknout, zamknout, obývat, zabydlet.*

5.2.2 Prostor je objekt

Na základě pozorovaných kolokací je zřejmé, že s prostorem (ve všech jeho čtyřech výše zmíněných významech) člověk zachází jako s věcí, nějakým konkrétním objektem. Příkladem mohou být slovní spojení: *dát prostor, disponovat*

s prostorem, hledat prostor, mít prostor, nahmatat prostor, najít prostor, popsat prostor, potřebovat prostor, ukázat na prostor, využívat prostor, získat prostor.

5.2.3 Prostor je vzácná věc

Dalo by se říci, že tato metafora souvisí s předcházející metaforou PROSTOR JE OBJEKT, je její konkretizací. Ve vymezení objektu jsme již konkrétnější, prostor se stává vzácnou věcí. V této souvislosti by se dalo upozornit i na realitu současného světa - přelidňování naší planety, hledání svého místa ve společnosti. Jazykové důkazy najdeme např.: *bít se/bojovat o prostor, děkovat za prostor, hlídat prostor, platit za prostor, pozlatit prostor, vydobýt prostor.*

Uvnitř této metafory můžeme vydělit poddruh - PROSTOR JE ZBOŽÍ, kdy dokladem mohou být výrazy: *prostor koupit, prodat, pronajmout (ve smyslu bytové prostory), zaplatit za prostor.*

5.2.4 Prostor je živá bytost

V této metafoře se stává podstatným rysem prostoru jeho životnost. Prostor se v našem vědomí chová jako živá bytost se všemi svými biologickými a fyziologickými procesy, vztahy člověka k prostoru jsou totožné se vztahy k jiným živým bytostem (lidem, zvířatům, rostlinám). Je možné sem zařadit slovní spojení: *chápat prostor, chovat se jako prostor, kultivovat prostor, mít rád/milovat prostor, nesnášet prostor, obejmout prostor, omezovat prostor, opustit prostor, ovládat prostor, oživit prostor, zbavit se prostoru, prostor existuje, leží, měří, nedovoluje něco, nutí k něčemu, pohybuje se.*

5.2.5 Prostor je nebezpečí/nepřítel

U tohoto druhu metafory se dá říci, že je částečně konkretizací metafory PROSTOR JE ŽIVÁ BYTOST, částečně konkretizací metafory PROSTOR JE DĚJ/JEV. Prostor chápeme jako živou bytost, která se stává naším nepřítelem a protivníkem, popř. chápeme prostor jako děj, který je pro nás něčím nebezpečný. Existenci této metafory najdeme v příkladech: *bojovat s prostorem, obehnat prostor, obklíčit prostor, překlenout prostor, překonat prostor (a čas), připravit se na prostor.*

5.2.6 Prostor je děj/jev

Prostor můžeme chápat nejenom jako věc, konkrétní objekt, zároveň se na něj můžeme dívat jako na nějaký děj či jev. Slovní spojení se u této metafory může shodovat s příklady metafory PROSTOR JE OBJEKT, např.: *líčit jako prostor, obhlédnout prostor, přelétnout očima prostor, sledovat prostor, soustředit se na prostor, těkat očima po prostoru, zkontrolovat prostor, zkoumat prostor.*

5.2.7 Prostor je chemická látka

Prostor v kontextu této metafory přebírá vlastnosti některých chemických látek, sloučenin a substancí. Můžeme ho mj. *dělit, tvořit, zakřivovat, změnit na něco.*

5.2.8 Prostor je potrava

V této metafoře se prostor v našem vědomí mění na potravu, do jisté míry můžeme najít souvislosti s metaforou PROSTOR JE VZÁCNÁ VĚC. Za příklad nám mohou posloužit spojení: *cítit*

prostor, krájet prostor, očichat prostor, pohlcovat prostor, prošpikovat prostor, sežrat prostor, pozřít prostor, uchovat prostor.

5.2.9 Prostor je voda

Jedná se o jednu z nejméně příklady doložených metafor. I přesto si myslím, že by měla být jmenována. Prostor se v našem vědomí projevuje jako živel - voda. Dokladem mohou být např. spojení: *ponořit se do prostoru, utonout v prostoru, vynořovat se z prostoru, prostor zaplavuje něco.*

6. Shrnutí

Slovo - pojem prostor v českém jazykovém obrazu světa vyjadřuje prostředí, prostranství, místo, území, rozměr a čas, dále možnost či dispozici něčeho/k něčemu, popř. omezení něčeho. Užíváme ho v nejrozličnějších tematických oblastech. Čeští mluvčí k tomuto slovu - pojmu ve svých výpovědích odkazují jako k nádobě (místnosti), objektu, vzácné věci (zboží), živé bytosti, nebezpečí/nepříteli, ději/jevu, chemické látce, potravě či vodě.

6.1 Slovníková stať slova - pojmu prostor

Na závěr druhé části diplomové práce bych se ještě pokusila navrhnout slovníkovou stať slova - pojmu prostor pro neexistující kognitivní slovník češtiny.

prostor, -u m., **prostora**, -y ž. (řidčeji, poněkud zastaralé)
1. prostředí, místo žádnými rozměry blíže neomezené, neohrazené, nevymezené; syn. universum, vesmír, svět, nekonečno; ant. bod, přímka, plocha, vakuum, nic; kon. svoboda, otevřenost, volnost, horizont, touha; fil. základní forma existence hmoty: čas a p.; mat. eukleidovský p.; mech.

absolutní p.; astr. vesmírný p. **2. prostředí, místo omezené**
n. nějak blíže vymezené (v pl. často prostora); syn.
prostranství, území, interiér, exteriér; ant. nekonečno,
universum, vesmír; kon. nemožnost úniku, uzavřenost, izolace,
útlak, pravidla, rezignace; stav. půdňi p.; archit. obytný
p.; voj. palebný p.; dopr. nákladňi p.; tech. pracovní p.;
biolog. mezibuněčný p.; zem. hraniční p.; ust. spojení
životňi p., vzdušňi p., získat/dostat p., mít p. pro něco,
vytvořit/dát p., vymezit p. **3. rozměr; syn.** dimenze, rozsah,
velikost, rozloha; ant. - ; kon. - ; fyz. trojrozměrný p. **4.**
doba, lhůta; syn. časový úsek, období, čas; ant. - ; kon.
plynulost, pomíjivost, víra, minulost, současnost,
budoucnost; děj. dějinný p.; časový p. několika let

III. SLOVO – POJEM DER RAUM⁸ V NĚMECKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA

Ve druhé části diplomové práce jsem pomocí analyticko-srovnávací metody a metody interpretační zjistila, jaké místo v českém jazykovém obrazu světa zaujímá slovo – pojem prostor, tzn. jaká je konceptualizace slova – pojmu v myšlení českých mluvčích (dospělých mluvčích, kteří češtinu užívají jako mateřský jazyk) a jak s daným slovem – pojmem zacházejí ve svých promluvách.

Prostřednictvím stejných metod a s využitím obdobných zdrojů se pokusím provést kognitivní analýzu slova – pojmu der Raum, abych zjistila, jak slovo – pojem prostor chápou a ve svých promluvách užívají němečtí mluvčí.

Taktéž jsem zvolila i stejný postup práce. Nejprve jsem se zabývala významovou strukturou slova – pojmu a jeho frazeologií, zjišťovala jsem tematické oblasti, ve kterých je možné slovo – pojem použít, dále jsem zjišťovala konotace slova – pojmu u rodilých mluvčích. Na základě zjištěných výsledků jsem provedla metaforicko-metonymickou konceptualizaci slova – pojmu.

1. Zdroje jazykového výzkumu

Zdrojem pro sémantickou analýzu slova – pojmu der Raum se stala řada slovníků (viz níže), důležitým zdrojem byl také internet, ve kterém bylo možné nalézt velké množství příkladů. Taktéž jsem měla možnost pracovat s německým jazykovým korpusem COSMAS II, který vznikl při Institutu pro německý jazyk na univerzitě v Mannheimu (Institut für Deutsche Sprache) a který se mi stal neocenitelným pomocníkem při vytváření kognitivní analýzy slova – pojmu a následném

⁸der Raum – prostor/prostora, místo, prostranství; místnost

provedení metaforicko-metonymické konceptualizace slova - pojmu der Raum.

Ve své práci jsem využila slovníků:

- 1) výkladových - Německý výkladový slovník s českými ekvivalenty, Deutsches Universalwörterbuch, Wiktionary - das freie Wikiwörterbuch
- 2) speciálních výkladových - Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache, Deutsche Idiomatik
- 3) nevýkladových - Německo-český slovník M - Z
- 4) encyklopedických - Wikipedia - die freie Enzyklopädie

2. Kognitivní analýza slova - pojmu der Raum

Důležitým předpokladem pro stanovení jazykového obrazu světa je provedení kognitivní analýzy slova - pojmu. Kognitivní lingvistika se zde zabývá všemi složkami jazykového významu. Důraz se klade především na pragmatickou složku, tedy na konotace (především ty kolektivně sdílené), dále na frazeologii (ustálená a obrazná pojmenování) a kolokace příslušného slova - pojmu v promluvách/textech vytvořených německými dospělými rodilými mluvčími.

2.1 Významová struktura slova - pojmu der Raum

Německý ekvivalent našeho slova - pojmu prostor je také polysémní, jeho významová struktura zahrnuje tyto významy:

- 1) prostor jako místo určené k obývání, prostředí ohraničené stěnami, podlahou a stropem⁹
- 2) prostor jako místo, jehož rozsah není pevně ohraničený výškou, šířkou ani hloubkou¹⁰

⁹ zum Aufenthalt bestimmter von Wänden, Boden und Decke umschlossener Teil eines Gebäudes

¹⁰ in Länge, Breite und Höhe nicht fest eingegrenzte Ausdehnung

- 3) prostor jako místo, jehož rozsah je pevně ohraničený výškou, šířkou a hloubkou¹¹
- 4) prostor jako místo, které má někdo nebo něco k dispozici¹²
- 5) prostor jako zeměpisné nebo politické území¹³
- 6) prostor jako oblast něčeho, oblast, ve které něco působí¹⁴
- 7) prostor jako prostředí, ve kterém se pohybujeme¹⁵
- 8) zvolání (při plachtění) na blížící se loď, která by nám měla dát přednost¹⁶

V následujícím textu budu pracovat při vymezení jazykového obrazu slova - pojmu der Raum pouze s prvními sedmi významy.

V souvislosti se sémantickou stránkou slova - pojmu der Raum bych ráda ještě upozornila na některé názvy:

www.raum.de - na této internetové adrese je možné nalézt vše, co se týká bydlení

Raum und Zeit - název rozhlasového pořadu (LIVE Radio Eins, neděle 22.00 - 01.00), který se věnuje oblastem kultury

Raum - organizace ve Vídni, která se zabývá volným časem (pořádá vzdělávací semináře, relaxační kurzy, kurzy cvičení)

Der verlassene Raum - název bronzové sochy (autor K. Biedermann), která se nachází v Berlíně, je upomínkou na židovský pogrom

Volk ohne Raum - román H. Grimma (1926), název románu se stal národněsocialistickým sloganem - myšlenka o rozšiřování životního prostoru pro nadřazenou árijskou rasu - „Rasse, Recht, Raum, Reich“ (rasa, právo, prostor, říše)

¹¹ in Länge, Breite und Höhe fest eingegrenzte Ausdehnung

¹² für jemanden oder etwas zur Verfügung stehender Platz

¹³ geographisch oder politisch verstandenes Gebiet

¹⁴ Bereich für etwas, Bereich, in dem etwas wirkt

¹⁵ Bewegungsmöglichkeit

¹⁶ der Zuruf zu einem näher kommenden Schiff, wenn man der Meinung ist, Vorfahrt zu haben

2.2 Gramatické vlastnosti slova - pojmu der Raum

2.2.1 Morfologie slova - pojmu

der Raum, (-es)¹⁷, Räume - maskulinum

2.2.2 Syntaktická funkce slova - pojmu

Slovo - pojem der Raum může být ve větě užito v následujících syntaktických funkcích:

A. slovo - pojem der Raum zastává v syntagmatu funkci člena dominujícího

- 1) přísudek (Prädikat) - *„...., dass die Seepromenade diesen Sommer wieder zum rechtsfreien Raum wird..“*
(Züricher Tagesanzeiger, 11.1.2000; ..., že se toto léto promenáda stane zase svobodným územím...)
- 2) přívlastek shodný (Attribut) - *der alpenländische Raum, der winzige Raum, der öffentliche Raum, der unendliche Raum, der dunkle Raum, der deutschsprachige Raum, der kirchliche Raum, der industrielle Raum* (území Alp, nepatrný, veřejný, nekonečný, tmavý prostor, německy mluvící oblast, církevní prostor/sféra, průmyslová oblast)
- 3) přívlastek neshodný (Attribut) - *ein Raum zum Arbeiten* (pracovní prostor), *der Raum vor dem Haus* (prostranství před domem), *der Raum für Verbesserung der Ergebnissen* (prostor ke zlepšení výsledků), *der Raum eines Würfels* (obsah krychle), *der Raum der Lebensstile* (prostředí životních stylů), *der Raum für Frauen* (prostor pro ženy), *der Raum eines Schiffes* (prostor lodi), *„Ein großer Raum mit Bar und vielen bunten Stühlen und Tischen,*

¹⁷ za slovníkovým heslem německých substantiv následují v závorce tvar gen. sg., pak tvar pl.

ein Raum für Billiard und Tischfußball und ein Musikraum." (St. Galler Tagblatt, 6.6.1997; Velká místnost s barem a hodně pestrými židlemi a stoly, místnost pro hraní billiaru a stolního fotbalu a hudební místnost.)

B. slovo - pojem der Raum zastává v syntagmatu funkci člena dominovaného

- 1) podmět (Subjekt) - *Der Raum hat gute Akustik.* (Místnost má dobrou akustiku.) *Raum und Zeit bestimmen die Form unseres Denkens.* (Prostor a čas ovlivňují způsob našeho myšlení.) *Es trennt uns ein weiter Raum.* (Dělil nás širý prostor.) *Es ist noch Raum hier.* (Je tady ještě místo.) *Es gibt keinen Raum da.* (Tam už není místo.) *Der Raum ist lichtdurchflutet.* (Místnost je zaplavena světlem.)
- 2) předmět (Objekt) - *einen Raum betreten, haben, verlassen, schaffen, finden, lassen für etwas* (vstoupit do prostoru, prostor mít, opustit, vytvořit, nalézt, nechat pro něco), *um den Raum bitten* (prosit o prostor), *sich mit dem Raum beschäftigen* (zabývat se prostorem), *nach dem Raum fragen* (ptát se na prostor), *Die Wohnung besteht aus 4 Räumen.* (Byt se skládá ze 4 místností.)
- 3) příslovečné určení (Adverbialbestimmung) - *Im engen Raum drängten sich viele Leute.* (V těsném prostoru se tlačilo mnoho lidí.) *Kleinkinder sterben in überheiztem Raum.* (Batolata umírají v přetopených místnostech.), *auf engem Raum zusammenleben* (žít v těsném spojení), *Satelitten/Raketen in den Raum schießen* (posílat do vesmíru satelity/rakety), *„Die Gardisten kommen aus dem ländlichen Raum katholischer Kantone...“* (St. Galler Tagblatt,

2.6.1997; Gardisté pocházejí z venkovského prostředí katolických kantonů...)

- 4) přívlastek neshodný - *die Reise durch Raum und Zeit* (cesta prostorem a časem), *Einfluss des Menschen auf den Raum* (vliv člověka na prostředí), *die Verteilung des ländlichen Raumes* (rozdělení krajiny), *die Fläche des Alpenraumes* (povrch Alp), *die Überwachung im Izrael-Raum* (dozor nad územím Izraele), *die Beziehungen zum Raum* (vztahy k prostředí), „*Man gibt den Sängern Raum zur Entfaltung.*“ (St. Galler Tagblatt, 30.5.1997; Zpěvákům se poskytuje prostor k rozvoji.)

2.3 Etymologie slova - pojmu der Raum

Slovo der Raum má původ v germánském prajazyce. Ahd. (starohornoněm.) a mhd. (středohornoněm.) tvar rûm (gótsky rûm, anglicky room, švédsky rum) vznikl substantivizací pragermánského adjektiva raum (s významem daleký, prostorový). Ze stejného adjektiva byl odvozen tvar geraum, z něj pak v 17. století vzniklo adjektivum geräumig. V dnešní řeči se oba výrazy používají v různém kontextu: geraum (tvar zastaralý) ve významu časovém, geräumig ve významu místním.

2.4 Slova odvozená a složená, synonyma a antonyma

2.4.1 Slova odvozená od slova - pojmu der Raum

Na rozdíl od češtiny, kde se v souvislosti s rozšiřováním slovní zásoby mluví mj. především o odvozování pomocí prefixů

a sufixů, je pro němčinu typické skládání slov (Komposition).
V následujícím výčtu uvedu pouze slova odvozená.¹⁸

räumen (uklízet, vyklízet, opustit, dělat prostor) - *das Publikum räumte den Saal* (obecenstvo opustilo sál)
räumig (prostorný, prostranný; básnický výraz)
räumlich (prostorový, -ě) - *etwas räumlich bestimmen* (určit něco prostorově), *die räumliche Entfernung* (prostorová vzdálenost)
geraum (prostorný, v časovém významu) - *eine geraume Zeit* (značný čas)
geräumig (prostorný, -ě) - *ein geräumiges Zimmer* (prostorný pokoj)
die Geräumigkeit (prostornost) - *Alle bewundern die Geräumigkeit seiner neuen Wohnung.* (Všichni obdivují prostornost jeho nového bytu.)

2.4.2 Synonyma a antonyma slova - pojmu der Raum

Abych mohla stanovit synonyma a antonyma slova - pojmu der Raum, musím pracovat odděleně s jednotlivými významy polysémního lexému der Raum, jelikož jednotlivé významy se vyskytují vždy v jiných kontextech, jejich sémantické rysy nejsou shodné, proto se liší i jejich synonyma a antonyma. Teprve poté je možné jazykové výrazy nalézt.

- 1) prostor jako místo určené k obývání, prostředí ohraničené stěnami, podlahou a stropem - syn. *das Zimmer* (pokoj, místnost), *die Kabine/Kajüte* (pokoj na lodi), *die Räumlichkeit* (prostora, místnost); ant. vhodné antonymum jsem nenašla

¹⁸ Problematika složených výrazů je velmi rozsáhlá. Vzhledem k cíli diplomové práce neuvádím výčet všech možných složenin se slovem der Raum. Některá složená slova se vyskytují ve výkladu jako příklady.

- 2) prostor jako místo, jehož rozsah není pevně ohraničený délkou, výškou ani hloubkou - syn. das Universum (universum, vesmír), der Kosmos (vesmír), das All (celek), der Weltraum (světový prostor), die Ordnung (řád); ant. das Nichts (nic), das Chaos (zmatek, chaos)
- 3) prostor jako místo, jehož rozsah je pevně ohraničený délkou, výškou a hloubkou - syn. der Platz/der Ort/die Stelle (prostor, místo), die Höhlung (dutina); ant. vhodné antonymum jsem nenašla
- 4) prostor jako místo, které má někdo nebo něco k dispozici - syn. der Platz (prostor, místo), das Feld (pole); ant. vhodné antonymum jsem nenašla
- 5) prostor jako zeměpisné nebo politické území - syn. das Gebiet (oblast), die Gegend/das Gelände (krajina, místo), die Umgebung (okolí); ant. vhodné antonymum jsem nenašla
- 6) prostor jako oblast něčeho, oblast, ve které něco působí - syn. der n. das Bereich (obor, sféra), das Wirkungsfeld/Wirkungsbereich (pole působnosti); ant. vhodné antonymum jsem nenašla
- 7) prostor jako prostředí, ve kterém se pohybujeme - syn. die Freiheit (svoboda), das Milieu (prostředí), das Niveau (úroveň); ant. die Enge (těsnost)

2.5 Výskyt slova - pojmu der Raum v tematických oblastech

Při vymezování slova - pojmu der Raum v německém jazykovém obrazu světa jsem využila především konkordancí jazykového korpusu COSMAS II; sémantická analýza slov, slovních spojení a obrazných pojmenování dále vycházela z příkladů uvedených

ve výše jmenovaných slovnících a příkladů vyexcerpovaných z webových stránek nalezených prostřednictvím německého internetového vyhledavače www.google.de.

Jelikož nejsem rodilý mluvčí, není pro mne jednoduché přesně stanovit, v jakých tematických oblastech se jednotlivé významové složky polysémního lexému *der Raum* vyskytují.¹⁹ Z toho důvodu se některé uvedené tematické oblasti objevují u více významových složek. Stejně tak ani nepředpokládám, že by výčet mnou vypořizovaných tematických oblastí byl konečný.

2.5.1 Významová složka - prostor jako místo určené k obývání, prostředí ohraničené stěnami, podlahou a stropem

architektura - *ein großer/kleiner Raum* (velká/malá místnost), *Wohnung mit 5 Räumen* (byt s 5 místnostmi)

kultura bydlení - *der eingerichtete Raum* (zařízená místnost), *die Raumharmonie* (soulad místností v pojetí Feng Shui)

stavebnictví - *der Keller-, Dachraum* (sklepní, podkrovní místnost), *die Raumzelle* (bytové jádro, pojem typický pro bývalou NDR)

sport - *der Fitness-, Gymnastikraum* (posilovna, místnost, kde se cvičí gymnastika)

2.5.2 Významová složka - prostor jako místo, jehož rozsah není pevně ohraničený výškou, šířkou ani hloubkou

astronomie - *die Raumfahrt* (kosmický let), *der kosmische Raum* (kosmický prostor), *der Raumanzug* (skafandr), *der Raumfahrer* (kosmonaut)

¹⁹ V češtině se významová struktura polysémního lexému *prostor* skládá ze 4 významů. V němčině současné slovníky vymezují až 8 významů, jejichž rozlišení může český mluvčí považovat za nejasné a chápat je jako volně přechodné kategorie.

filozofie - Raum und Zeit als zentrale Begriffe der Philosophie (prostor a čas jako základní pojmy filozofie)
fyzika - die Raumakustik (prostorová akustika), luftleerer Raum (vzduchoprázdný prostor), dreidimensionaler Raum (trojrozměrný prostor), die Raumzeit in der Relativitätstheorie (prostorčas v teorii relativity)
matematika - eukleidischer Raum (eukleidovský prostor), der Raumwinkel (prostorový úhel), die Raumlehre (geometrie), der Rauminhalt eines Kugels (obsah koule)

2.5.3 Významová složka - prostor jako místo, jehož rozsah je pevně ohraničený výškou, šířkou a hloubkou

architektura - der Innen-, Außenraum (interiér, exteriér), der urbane Raum (zabydlený prostor), der Raum vor dem Rathaus (prostranství před radnicí)

stavebnictví - umbauter Raum (zastavěný prostor)

biologie - der Bauchraum (břišní dutina)

2.5.4 Významová složka - prostor jako místo, které má někdo nebo něco k dispozici

sport - der freie Raum (volný prostor), die Raumdeckung (pokrytí prostoru), der Zielraum (cílový prostor)

vojenství - der Übungsraum (cvičný prostor), der Kriegsraum (válečné území)

blíže nespecifikované oblasti - der Raummangel (nedostatek místa), der Raum für meine Bücher (prostor pro mé knihy), eine Raum sparende Lösung (řešení šetřící prostor)

různé oblasti - der Raum für Unterschrift (místo na podpis), der Raum zum Afkleben der Briefmarken (místo k nalepení známky), der Raum zwischen zwei Zeilen (místo mezi dvěma řádky), der Raum für Erholung (místo k odpočinku)

2.5.5 Významová složka - prostor jako zeměpisné nebo politické území

zeměpis - *der mittelmeerische Raum* (prostor u Středomoří), *der Raum um Berlin* (okolí Berlína), *der Weltraum* (svět)

hospodářský zeměpis - *die Raumordnung* (územní uspořádání), *der deutschsprachige Raum* (německy mluvící oblast), *die räumliche Verteilung der Bevölkerung* (územní rozdělení obyvatelstva)

2.5.6 Významová složka - prostor jako oblast něčeho, oblast, ve které něco působí

jazykověda - *die Raumangabe* (příslovečné určení místa)

vědy o člověku - *der psychologische Raum* (psychologický prostor), *der Raum für innere Wandlung* (prostor pro vnitřní změny), *die Wissensräume* (vědomostní prostory)

ostatní vědy - *der geistige, politische Raum* (duchovní, politický prostor), *die Informationsräume* (informační prostor), *Raum für aktuelle Kunst* (prostor aktuálního umění)

2.5.7 Významová složka - prostor jako prostředí, ve kterém se pohybujeme

vědy o člověku - *der Raum der Lebensstile* (prostředí životních stylů), *sozialer Raum* (sociální prostředí), *der Lebensraum* (životní prostor)

sport - *der Sportraum* (sportovní území), *der Spielraum* (herní území), *der Schutzraum* (chráněné území)

2.6 Užití slova - pojmu der Raum ve frazeologii

Slovo - pojem der Raum se v němčině často vyskytuje ve frazeologii. Je součástí obrazných pojmenování (übertragene Wortbedeutungen), slovních obrátů (Redewendungen) a frazémů (Phraseme).

Raum für Scherze (místo pro žerty)

Raum zu etwas (možnost něčeho)

Raum zu etwas finden (najít příležitost k něčemu)

Raum geben (ustoupit, udělat místo)

einer Sache Raum geben (připustit si něco, dopřát něčemu místo) - *seinen Bedenken Raum geben* (projevit pochybnosti), *der Bitte Raum geben* (vyhovět prosbě), *seinem Schmerze Raum geben* (oddat se bolu)

etwas in den Raum stellen (předložit k diskusi)

jemandem Raum für etwas lassen (dát někomu možnost/čas k něčemu)

im Raum stehen/stehen bleiben (být v zájmu/zůstat v zájmu)

etwas im Raum stehen lassen (nevyřídit něco, nezabývat se něčím)

etwas in den Raum stellen (předložit něco k projednání)

für etwas Raum lassen (nechat prostor pro něco)

für etwas Raum schaffen (vytvořit prostor pro něco)

den Raum decken (v míčových hrách, pokrýt místo)

Raum ist in der kleinsten Hütte (podle básně F. Schillera „Der Jüngling am Bache“, žít si jako ve zlaté klíčce, platí pro šťastný a milující se pár)

2.7 Konotace slova - pojmu der Raum

Zjištění konotací je důležitým předpokladem k vymezení jazykového obrazu světa. Konotace nám mohou prozradit nemálo

o tom, jak příslušné jazykové společenství danému slovu - pojmu rozumí. Bohužel mi není známo, že by existoval nějaký konotační slovník německého jazyka, proto při stanovení konotaci slova - pojmu der Raum vycházím z individuálních konotací německých rodilých mluvčích, svých vrstevníků.

Slovo - pojem der Raum vyvolává tyto konotace:

das Zimmer (místnost), das Bereich (oblast), das Weltall (vesmír), der Abstand (vzdálenost), der Platz (místo), der Wirkungskreis (pole působnosti), die Fläche (povrch), die Ausdehnung (objem, rozloha), die Zone (zóna), das Gebiet (oblast), das Abteil (kupé), die Möglichkeit (možnost)

2.8 Závažnost slova - pojmu der Raum v německém umění

Přestože jednou z nedílných součástí kognitivní analýzy je pojetí slova - pojmu v umění, dovolím si tuto část ve svém výkladu opominout. Problematika závažnosti slova - pojmu der Raum v německém malířství, literatuře, hudbě a divadelním umění je příliš rozsáhlá na to, abych ji byla schopna obsáhnout.

3. Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu der Raum v německém jazyce

Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor v němčině (tedy der Raum) využívá poznatků, které jsem získala provedením výše popsané kognitivní analýzy slova - pojmu der Raum. Na základě těchto výsledků je možné zjistit, jak němečtí rodilí mluvčí (nebo ti, kteří používají němčinu jako rodilí mluvčí) o slovu - pojmu der Raum přemýšlejí, jak jej chápou a následně užívají ve svých promluvách.

Metaforicko-metonymická konceptualizace konkrétního slova - pojmu v příslušném jazyce nevychází jenom z jeho konotací a kolokací, důležité je brát také v úvahu, jak se na vyjádření konkrétního slova - pojmu v příslušném jazyce podílejí ostatní jazykové výrazy. Na vyjádření prostoru v němčině se podílejí tyto výrazy: der Raum; das Zimmer, die Kabine, die Kajüte, die Räumlichkeit; das Universum, der Kosmos, das All, der Weltraum, die Ordnung; der Platz, der Ort, die Stelle, die Höhlung; das Feld; das Gebiet, die Gegend, das Gelände, die Umgebung; das/der Bereich (Wirkungsbereich), das Wirkungsfeld; die Freiheit, das Milieu, das Niveau²⁰; dále výrazy od nich odvozené (pomocí prefixů i sufixů) a jejich složeniny.

3.1 Metafory slova - pojmu der Raum

Na základě pozorování konkordancí německého korpusu, analýzou slov, slovních spojení, frazémů a dalších obrazných vyjádření jsem vypořádávala, že slovo - pojem der Raum vytváří v povědomí dospělých mluvčích, tedy v německém jazykovém obrazu světa následující metafory:

- 1) PROSTOR JE NÁDOBA
- 2) PROSTOR JE OBJEKT
- 3) PROSTOR JE VZÁCNÁ VĚC - PROSTOR JE ZBOŽÍ
- 4) PROSTOR JE UMĚLECKÉ DÍLO
- 5) PROSTOR JE ŽIVÁ BYTOST
- 6) PROSTOR JE NEPŘÍTEL
- 7) PROSTOR JE DĚJ/JEV
- 8) PROSTOR JE VODA

²⁰ všechny tyto výrazy byly již přeloženy. (viz 2.4.2)

3.1.1 Prostor je nádoba

V němčině se jedná o příklady nejvíce doloženou metaforu. To zřejmě vychází už ze samotného významu polysémního lexému *der Raum*, jehož jednou významovou složkou je prostor jako prostředí ohraničené stěnami, podlahou a stropem, tzn. klasický příklad nádoby se stěnami, dnem a víkem/otvorem. K této metafoře poukazují německé výrazy: *den Raum betreten, verlassen, abschließen, öffnen, fluten, erfüllen* (vstoupit do prostoru, prostor opustit, uzavřít, otevřít, zalít, vy-/naplnit), *aus dem Raum kommen/stammen* (pocházet z prostoru), *in den Raum/aus dem Raum fahren/gehen* (jet/jít do/z prostoru), *sich im Raum befinden* (nacházet se v prostoru), *etwas in den Raum geben, stellen, legen, situieren* (něco do prostoru dát, postavit, položit), *etwas aus dem Raum herausnehmen, bringen/holen* (něco z prostoru vyndat, přinést). Vnímání prostoru jako nádoby dále utvrzuje rekce sloves s předložkami *in, aus* (do, z).

3.1.2 Prostor je objekt

Tato metafora vychází z pojetí prostoru jako nějaké věci, entity, nějakého objektu. S abstraktním slovem - pojmem *der Raum* lze zacházet, tzn. přemýšlet o něm a vytvářet příslušná slovní spojení, jako by se jednalo o konkrétní objekt. Tento druh metafory mohou dokázat slovní spojení: *den Raum haben, finden, suchen, geben, brauchen, stellen, decken, anbieten, vergessen* (prostor mít, nalézt, hledat, dát, potřebovat, postavit, zakrýt, nabídnout, zapomenout).

3.1.3 Prostor je vzácná věc

Tento druh metafory se stává vlastně konkretizací metafory předcházející. Prostor zde chápeme nejenom jako jakýkoli objekt, prostor se stává vzácnou věcí, které máme nedostatek, za kterou jsme ochotni zaplatit, se kterou neplýtváme... O této metafoře se můžeme přesvědčit ze spojení: *den Raum beanspruchen, erobern, gewinnen, stehlen, verfremden, aufwerten, sparen, für etwas lassen* (prostor požadovat/dělat si na něj nároky, vydobýt, získat/vyhrát, ukrást, odcizit, zhodnotit, s prostorem šetřit, nechávat si jej pro něco), *um den Raum kämpfen, sich streiten* (bojovat o prostor, hádat se).

Uvnitř této metafory můžeme vydělit podskupinu PROSTOR JE ZBOŽÍ: *den Raum vermieten, kaufen, verkaufen, reservieren, buchen, umtauschen* (prostor pronajmout, koupit, prodat, rezervovat, zamluvit, vyměnit), *für den Raum bezahlen, Geld bekommen* (zaplatit za prostor, dostat peníze), *kosten* (stát).

3.1.4 Prostor je umělecké dílo

Také tato metafora je v podstatě konkretizací metafory PROSTOR JE OBJEKT. Tuto metaforu jsem stanovila na základě spojení: *den Raum gestalten, schaffen, überarbeiten, veröffentlichen* (prostor tvořit/ztvárnit, vytvořit, přepracovat, zveřejnit/vyhlásit). Všechna slovesa se používají právě ve spojení s uměleckými díly.

3.1.5 Prostor je živá bytost

Slovo - pojem *der Raum* se v povědomí německých rodilých mluvčí chová jako živá bytost. K této metafoře odkazují především: *den Raum besuchen, lieben, vorstellen, bespielen,*

verteidigen, vertragen, benennen, verstehen, vergessen (prostor navštívit, milovat, představit, nahrát na kazetu, obhajovat, snášet, nazývat, rozumět prostoru, zapomenout na prostor), *mit dem R. spielen* (hrát si s prostorem), *aussehen, wachsen, sich benehmen, helfen* (vypadat, růst, chovat se, pomáhat), *sich um den R. kümmern* (starat se o prostor).

3.1.6 Prostor je nepřítel

Tato metafora nám blíže konkretizuje metaforu PROSTOR JE ŽIVÁ BYTOST. Prostor se v tomto pojetí stává někým, kdo je našim protivníkem, kdo nám v něčem brání: *den Raum angreifen, beherrschen, unterdrücken* (prostor napadnout, ovládnout, utiskovat) *sich j-m ergeben* (vydat se někomu), *in den Raum schießen* (střílet do prostoru), *gegen den Raum kämpfen* (bojovat s prostorem).

3.1.7 Prostor je děj/jev

S touto metaforou se můžeme setkat např. ve spojení slova - pojmu *der Raum* s výrazy: *beobachten, entstehen, kontrollieren, planen, vorsehen, wirken* (pozorovat, vznikat, kontrolovat, plánovat, předvídat, působit).

3.1.8 Prostor je voda

Jedná se o jednu příklady nejméně doloženou metaforu. Její existenci dokazují tyto slovesa: *im Raum schwimmen, ertrinken* (v prostoru plavat, utopit se), *münden, überfluten* (ústit, zaplavit).

4. Shrnutí

Slovo - pojem der Raum v německém jazykovém obrazu světa vnímají dospělí rodilí mluvčí (popř. ti, kteří užívají němčinu jako rodilí mluvčí) jako místnost, prostředí, prostranství, místo, oblast, území, povrch, vzdálenost, objem, rozsah, pole působnosti, možnost či dispozici něčeho/k něčemu, užívají jej v nejrůznějších tematických oblastech. Ve svých promluvách k prostoru odkazují jako k nádobě, objektu, vzácné věci (zboží), uměleckému dílu, živé bytosti, nepříteli, ději/jevu či vodě.

IV. SLOVO - POJEM PROSTOR/DER RAUM V ČESKÉM A NĚMECKÉM JAZYKOVÉM OBRAZU SVĚTA - SROVNÁNÍ

V předcházejících dvou částech jsem se pokusila o zobrazení slova - pojmu prostor v českém, následně pak německém jazykovém obrazu světa. Na základě provedené kognitivní analýzy slova - pojmu prostor/der Raum jsem popsala, jak o slovu - pojmu prostor přemýšlejí dospělí rodilí mluvčí příslušného jazyka, popř. ti, kteří příslušný jazyk užívají jako rodilí mluvčí. Ve svém jazykovém výzkumu jsem vycházela ze současných slovníků a encyklopedii, z příkladů nalezených prostřednictvím internetových vyhledavačů (www.seznam.cz, www.google.de), nejdůležitějším zdrojem se mi však staly jazykové korpusy - Český národní korpus a jeho reprezentativní textový korpus SYN2000 a projekt Institutu pro německý jazyk na univerzitě v Mannheimu COSMAS II. Z výsledků získaných provedením kognitivní analýzy slov - pojmů prostor/der Raum jsem mohla stanovit metaforicko-metonymickou konceptualizaci, tzn. vytvořit metafory, které se podílejí na vnímání prostoru v jednotlivých jazycích.

1. Významová struktura slova - pojmu prostor/der Raum

V obou jazycích je významová struktura slova - pojmu prostor/der Raum polysémní, tzn. zahrnuje více významových složek. Zatímco u polysémního lexému v češtině se rozlišují 4 významy, v němčině je zahrnuto ve významu až 8 významových složek. Po bližším prozkoumání jednotlivých významů lze však konstatovat, že vedle shodného pojetí prostoru jako místa, prostředí, prostranství, oblasti či území chápe čeština navíc prostor jako dobu/lhůtu, v němčině jeho význam navíc zahrnuje prostor jako místnost. (I když zde by se dalo o chybějící

významové složce polemizovat. Český dubletní tvar prostora může do jisté míry u českých mluvčí vyvolávat konotace prostoru jako místnosti - *nebytové prostory, skladové prostory, reprezentační prostory domu.*)

2. Gramatické vlastnosti slova - pojmu prostor/der Raum

Z morfologického hlediska je slovo - pojem prostor/der Raum v obou jazycích maskulinum. V češtině se vyskytuje navíc dubletní tvar prostora, o jehož zvláštnostech viz II. část.

Také ze syntaktického hlediska se slovo - pojem prostor/der Raum chová v obou jazycích obdobně - v syntagmatu může plnit jak funkci člena dominujícího (přísudek, přívlastek), tak funkci člena domínovaného (podmět, předmět, příslovečné určení, přívlastek).

3. Slova odvozená, synonyma a antonyma

Jak v češtině, tak i v němčině dochází k obohacování slovní zásoby mj. prostřednictvím prefixů a sufixů, tedy odvozováním slov. Pro němčinu je navíc typické skládání slov, takže je možné říci, že základní tvar slova - pojmu prostor v němčině má daleko bohatší zastoupení ve slovní zásobě. (O tom svědčí i výčet odvozených slov od slova - pojmu prostor/der Raum v jednotlivých jazycích.)

V obou jazycích bylo možné nalézt vhodná synonyma slova - pojmu prostor, synonyma zohledňující jednotlivé významové složky polysémního lexému prostor/der Raum.

Antonyma jsem v některých případech jak u českého prostor, tak u německého der Raum k příslušným významovým složkám nedokázala přiřadit, domnívám se, že takové výrazy v jazycích neexistují.

4. Výskyt slova - pojmu prostor v tematických oblastech

Při stanovení tematických oblastí, ve kterých je možné slovo - pojem prostor/der Raum v obou jazycích použít, jsem vycházela z analýzy a interpretace konkordancí jazykových korpusů a příkladů nalezených ve slovnících a prostřednictvím internetu. Tematické oblasti jsem poté určovala pro jednotlivé významové složky odděleně.

Srovnáním vyjmenovaných tematických oblastí, ve kterých se slovo - pojem prostor v různých kontextech užívá, jsem zjistila, že slovo - pojem prostor v českém jazykovém obrazu světa vystupuje v obdobných tematických oblastech jako jeho německý ekvivalent.

5. Užití slova - pojmu prostor/der Raum ve frazeologii

Výčet frazémů a ustálených spojení v němčině je poněkud obsáhlejší, i přesto je patrné, že obrazná pojmenování jsou v obou jazycích podobná. Slovo - pojem prostor/der Raum v českém i německém jazykovém obrazu světa vyjadřuje možnost, dispozici něčeho/k něčemu. Ustálené výrazy *vzdušný prostor*, *životní prostor* můžeme ve stejném pojetí nahradit německými ekvivalenty *der Luftraum*, *der Lebensraum*, naopak německý výraz *den Raum decken* (pokrýt prostor) se v tematické oblasti sportu užívá i v češtině. V češtině lze navíc užít spojení *vymezit prostor* ve smyslu někoho/něco v něčem omezit, stejně tak není možné nalézt německé překladové ekvivalenty se slovem *der Raum* pro česká přirovnání *prostor jako v krabičce od sardinek*, *jako v hodinkách*.

6. Metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum

Na základě provedené metaforicko-metonymické konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum v češtině a němčině můžeme stanovit, jak dospělí rodilí mluvčí, popř. ti, kteří daný jazyk užívají jako rodilí mluvčí, v obou jazycích slovo - pojem chápou, jak jej užívají ve svých výpovědích, do jakých kontextů jej zapojují, jaké kolokace s ním tvoří. Analýzou slov, slovních spojení, ustálených spojení a obrazných pojmenování je možné vysledovat metafory, které vysvětlují pojetí slova - pojmu v daném jazyce, tzn. zobrazují určitý výsek (v našem případě slova - pojmu prostor) jazykového obrazu světa v příslušném jazyce.

V obou jazycích se vyskytují jak metafory konvencionalizované, méně konvencionalizované, tak metafory, které jsou záležitostí spíše individuálního stylu a které se uplatňují především v umělecké literatuře. Jelikož jsem českým rodilým mluvčím a německý jazyk nepoužívám jako německý rodilý mluvčí, dokážu rozlišit míru konvencionality pouze v češtině (viz 5.2, II. část). Navíc při práci s německým jazykovým korpusem jsem analyzovala pouze texty publicistické, ve kterých, jak předpokládám, se nevyskytovaly umělecké metafory. Proto bych zaměřila své srovnání především na ty metafory, které jsou typické pro jazyk běžného uživatele.

Příklady nejvíce zastoupenými pokud jde o druh metafory se v obou jazycích stala metafora PROSTOR JE NÁDOBA. V němčině je tento druh metafory navíc doložen již zahrnutím významové složky prostor jako místo k obývání, ohraničené stěnami, podlahou a stropem do celkové významové struktury slova - pojmu der Raum. Také v češtině je však možné v rámci této

metafory nalézt konotace slova - pojmu prostor jako místnosti, pokoje (viz 5.2.1, II. část).

Dalším důležitým druhem metafory je PROSTOR JE OBJEKT, kterou můžeme v obou jazycích blíže konkretizovat na metaforu PROSTOR JE VZÁCNÁ VĚC - v ní je možné dále jak v němčině, tak v češtině rozlišit další poddruh PROSTOR JE ZBOŽÍ. Abstraktní slovo - pojem prostor/der Raum se v obou jazycích stává konkrétním objektem, se kterým můžeme podle svého uvážení disponovat, navíc jej chápeme jako vzácnou věc (zboží), se kterou můžeme obchodovat a směňovat ji za peníze.

Prostor se na základě mnou vysledovaných kolokací v našem vědomí i ve vědomí německých rodilých mluvčí chová jako živá bytost, tedy metafora PROSTOR JE ŽIVÁ BYTOST. Slovo - pojem prostor/der Raum v této metafoře přebírá rys životnosti, vymezujeme jej jako živého tvora (člověka, zviře, rostlinu) se všemi vlastnostmi živých tvorů. V souvislosti s touto metaforou můžeme konkretizovat živou bytost jako našeho nepřítele či protivníka - metafora PROSTOR JE NEPŘÍTEL.

Další metafora PROSTOR JE DĚJ/JEV je taktéž typická pro pojetí slova - pojmu prostor/der Raum v češtině i němčině. Slovo - pojem prostor není jen objektem, ale stává se dějem, který můžeme sledovat, na jehož průběhu se můžeme podílet, který nás může něčím ovlivnit.

Poslední metaforou, se kterou se setkáváme v obou jazykových obrazech slova - pojmu prostor/der Raum, je metafora PROSTOR JE VODA. Je sice zastoupena jen několika příklady, i přesto je zajímavé, že se podílí na konceptualizaci slova - pojmu prostor/der Raum v obou jazycích.

Metafory typické pouze pro zobrazení prostoru v českém jazykovém obrazu světa jsou: PROSTOR JE CHEMICKÁ LÁTKA, PROSTOR JE POTRAVA. (V souvislosti s metaforou PROSTOR JE POTRAVA bych dodala, že se jedná o méně konvencionalizovanou

metaforu, tedy ne jev čistě jazykový, spíše jev typický pro uměleckou literaturu.) Pro český jazykový obraz je naopak ojedinělé pojetí slova - pojmu der Raum prostřednictvím metafory PROSTOR JE UMĚLECKÉ DÍLO.

7. Shrnutí

Na závěr této části bych chtěla shrnout, jak je slovo - pojem prostor/der Raum vnímán v různých jazykových prostředích, v českém a německém.

Jak již bylo výše řečeno, ve většině rysů se české slovo - pojem prostor shoduje s německým ekvivalentem der Raum. V obou jazycích to jsou polysémní lexémy. Rozsah významové struktury slova - pojmu prostor je sice oproti významové struktuře slova - pojmu der Raum „chudší“ - různý rozsah významové struktury slova - pojmu prostor/der Raum si vysvětlují tím, že slovníkové stati v současných německých slovnících jsou s ohledem na sémantické rysy mnohem podrobnější, navíc jednotlivé slovníky zpracovávají významovou strukturu slova - pojmu der Raum odlišným způsobem. Při bližším prozkoumání, tedy na základě výsledků kognitivní analýzy je však zřejmé, že kategoriální rysy/ významová struktura obou těchto pojmů (kromě významové složky prostor jako místo určené k obývání, prostředí ohraničené stěnami, podlahou a stropem) je obdobná, obdobné je i užití slova - pojmu v jednotlivých tematických oblastech. Taktéž metaforicko - metonymické konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum v českém a německém jazykovém obrazu světa dokládají, že vnímání prostoru nositeli kultury české a německé je shodné.

V. VYUŽITÍ KOGNITIVNÍ ANALÝZY VE VÝUCE MATEŘSKÉHO A CIZÍHO JAZYKA NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH

V poslední části diplomové práce bych se vrátila ke kognitivní analýze a pojednala bych o jejím možném využití ve výuce na středních školách - a to jak ve výuce mateřského jazyka, tak ve výuce cizího jazyka.

1. Kognitivní analýza ve výuce českého jazyka (jako jazyka mateřského)

Zdrojem pro tuto kapitolu se mi staly učební osnovy výuky českého jazyka - Učební dokumenty pro gymnázia (1999), které jsou rozděleny do dvou částí: 1. - 4. ročník osmiletého gymnázia a 1. - 4. ročník čtyřletého gymnázia/5. - 8. ročník osmiletého gymnázia. Dokumenty uvádějí přehled a obsah tematických celků, jejichž posloupnost a hodinovou dotaci pro jednotlivá témata si vypracuje sám vyučující. Ve svém výkladu budu vycházet z tematických celků určených pro výuku v 1. - 4. ročníku čtyřletého gymnázia/5. - 8. ročníku osmiletého gymnázia.

Na základě předepsaných témat, které se na gymnáziu v rámci předmětu český jazyk a literatura vyučují, jsem stanovila ty tematické celky a jednotlivá témata, při jejichž prezentaci je možné využít kognitivní analýzu. Jedná se o tyto celky a témata:

- 1) Slovní zásoba a tvoření slov
 - význam slova a jeho složky
 - změny slovního významu
 - slova mnohoznačná, homonyma, synonyma
 - spojování slov v sousloví
 - tvoření slov

2) Skladba

- vyjádření větných vztahů, větné členy

3) Obecné výklady o jazyce

- porovnání základních jevů češtiny a cizích jazyků, které žáci studují

1.1 Využití kognitivní analýzy v tematickém celku Slovní zásoba a tvoření slov

V rámci tohoto tematického celku lze zjišťovat kognitivní, konotační i kolokační složku významu. Důležitým předpokladem pro práci s kognitivní analýzou je úspěšné zvládnutí tematického celku Úvod do problematiky českého jazyka a do metod jeho studia, především jeho témat: práce se slovníky a encyklopediemi, seznámení s informačními institucemi.

Jednotlivé části kognitivní analýzy slova - pojmu může vyučující využít v jednotlivých hodinách při výkladu (jako názorný příklad) nebo během procvičování nového učiva. Důraz se bude klást především na použití vhodných učebních pomůcek - slovníky, encyklopedie, internet, ČNK. Všichni žáci přitom musí mít možnost s vybranými pomůckami pracovat. Vyučující si může vybrat formu frontální, skupinové či samostatné práce. (Při zvolení skupinové a samostatné práce je důležité provedení společné kontroly.)

Kognitivní analýzu slova - pojmu lze využít i v rámci opakování tematického celku. Vyučující se může rozhodnout, zda žáci budou s kognitivní analýzou slova - pojmu pracovat v hodině, dobrým využitím může být i zadání domácí přípravy (formou samostatné nebo skupinové práce) s následnou prezentací zjištěných výsledků v hodině.

1.2 Využití kognitivní analýzy v tematickém celku Skladba

Část kognitivní analýzy může vyučující využít i ve výkladu o větných členech, a to především ve výkladové části hodiny jako názorný příklad pro pochopení rozdílu mezi větným členem a slovním druhem. Vyučující na vhodně zvolených pomůckách (nejvhodněji ČNK, může využít i dalších excerpovaných příkladů, popř. vlastních příkladů) demonstruje, jak jednotlivé slovní druhy mohou plnit v syntagmatech různé syntaktické funkce.

1.3 Využití kognitivní analýzy v tematickém celku Obecné výklady o jazyce

U tématu Pozorování základních jevů češtiny a cizích jazyků, které žáci studují, může vyučující také částečně využít kognitivní analýzu. Na základě zjištěných výsledků kognitivní analýzy slova - pojmu v českém a cizím jazyce lze porovnávat slovosled a výrazové prostředky vyjadřující větné členy, tvoření slov, obohacování slovní zásoby, významové rozdíly slov. Nejlepší by bylo zadání jednotlivých úkolů žákům pro samostatnou (popř. skupinovou) domácí práci a následná prezentace porovnání před ostatními žáky. Důležitým předpokladem je, aby vyučující znal, jaké jazyky jednotliví žáci ve třídě studují.

Tento tematický celek využívá propojení mezipředmětových vztahů, podporuje analytické a syntetické myšlení žáků.

2. Kognitivní analýza ve výuce cizího jazyka

V rámci didaktiky cizích jazyků (lingvodidaktiky) se mluví o tzv. pozitivním a negativním transferu. Jde v podstatě o to, že některé poznatky získané ze studia mateřského jazyka

můžeme kladně využít pro pochopení jevu jazyka cizího, naopak některé poznatky nám mohou v úspěšném zvládnutí cizího jazyka bránit. Vyučující cizího jazyka by měl těchto pozitivních transferů v hodinách využívat, při možném výskytu negativního transferu by měl s žáky jev dostatečně nacvičit tak, aby k nežádoucímu negativnímu transferu nedocházelo. V obou těchto případech je možné využít výsledků získaných prostřednictvím kognitivní analýzy.

Části kognitivní analýzy, které lze v hodinách cizího jazyka využít, jsou především tyto:

- 1) vymezení významu slova - pro žáky je důležité, aby pochopili, jaké významové složky cizí slovo zahrnuje, jakým cizojazyčným ekvivalentem je možné slovo přeložit do mateřštiny (a naopak); některé slovní výrazy se v cizím (popř. v mateřském) jazyce nevyskytují, případně se překládají pomocí slovních spojení; odlišné mohou být také konotace slov
- 2) gramatická stránka slova - žáci si musí uvědomit, že slova v cizím jazyce mohou mít odlišný rod, že ve větě mohou plnit odlišné syntaktické funkce než v jazyce mateřském
- 3) stanovení slov odvozených, synonym, antonym - vymezení synonym, antonym cizojazyčného slova nemusí korespondovat se synonymy a antonymy slova v mateřském jazyce, taktéž odvozování bude zřejmě v cizím jazyce odlišné od jazyka mateřského (viz německá kompozita)
- 4) užití slova v tematických oblastech - je třeba žáky upozornit na to, že struktura tematických sfér nemusí být shodná, vhodné je upozornit žáky na časté chyby při doslovném překládání

- 5) frazeologie - problematika frazémů stojí většinou na okraji cizojazyčné výuky; žáci si musí osvojit frazémy jako samostatná slovíčka

3. Shrnutí

Na závěr této části bych ráda upozornila, že poznatky kognitivní lingvistiky lze zapojit do výuky mateřského a cizího jazyka. Ve svém výkladu jsem se zaměřila na využití kognitivní analýzy na střední škole, především na gymnáziu. Stejně tak lze kognitivní hledisko uplatnit na jakémkoli stupni a typu škol. Na prvním stupni se lze již ve výuce mateřského jazyka zabývat konotacemi, které jednotlivá slova (tzn. konkrétní objekty, entity, jevy, které slova zastupují) vyvolávají. Na druhém a třetím stupni lze pracovat s frazeologií (pěkná a zajímavá práce by byla se somatickou frazeologií), metaforou, substitucí výrazů synonymy, antonymy, věnovat se jednotlivým složkám významů a jejich užití v konkrétních tematických oblastech. V každém případě kognitivní lingvistika dává vyučujícímu možnost vytvořit výuku s jistou dávkou hravosti, která by žáky motivovala, dávala prostor pro jejich názory, podporovala a rozvíjela jejich myšlení.

ZÁVĚR

Diplomová práce se skládá jak z částí teoretických, které pojednávají o kognitivním přístupu k jazyku a o možném využití poznatků kognitivní lingvistiky ve výuce, tak z částí praktických, ve kterých jsem prováděla vlastní jazykový výzkum.

První (úvodní) část diplomové práce jsem věnovala problematice kognitivní lingvistiky, nového lingvistického směru, který klade důraz na propojení jazyka a myšlení, resp. jazyka a poznání. Ve svém výkladu jsem pojednala o vzniku tohoto nového přístupu k jazyku, jeho podstatě a obsahu. Představila jsem směry a přístupy, které můžeme v rámci kognitivní lingvistiky vymezit. Zabývala jsem se základními pojmy, které tento přístup předkládá.

Ve druhé části jsem zkoumala jazykový obraz slova - pojmu prostor v češtině. Abych mohla zjistit, jak čeští dospělí rodilí mluvčí (popř. ti, kteří češtinu užívají jako rodilí mluvčí) vnímají slovo - pojem prostor, tzn. jak o něm přemýšlejí a jak jej užívají ve svých promluvách, provedla jsem kognitivní analýzu slova - pojmu prostor. Zde jsem vycházela ze současných českých slovníků a encyklopedií, příkladů nalezených na internetu. Nejdůležitějším zdrojem se mi stal ČNK a jeho reprezentativní textový korpus SYN2000. Na základě výsledků kognitivní analýzy jsem vytvořila metaforicko-metonymickou konceptualizaci slova - pojmu prostor a popsala jsem jazykový obraz slova - pojmu prostor v češtině.

Zjištěním německého jazykového obrazu slova - pojmu der Raum jsem se zabývala ve třetí části diplomové práce. Zvolila jsem stejný postup práce jako v předcházející části. Nejprve jsem tedy provedla kognitivní analýzu slova - pojmu der Raum, poté jsem vytvořila metaforicko-metonymickou konceptualizaci

slova - pojmu der Raum. V závěru jsem popsala, jak slovo - pojem der Raum vnímají němečtí dospělí rodilí mluvčí.

Ve čtvrté části jsem provedla komparaci obou jazykových obrazů slova - pojmu prostor/der Raum.

V závěrečné části diplomové práce jsem pojednala o možném využití poznatků kognitivní lingvistiky ve výuce. Zaměřila jsem se především na kognitivní analýzu a pojednala jsem o jejím využití ve výuce jak mateřského jazyka, tak jazyka cizího na střední škole.

Na základě zjištěných výsledků kognitivní analýzy slova - pojmu prostor/der Raum a provedením metaforicko-metonymické konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum v českém a německém jazykovém obrazu světa jsem zjistila, že vnímání prostoru nositeli kultury české a německé je shodné. Tímto zjištěním jsem vyvrátila hypotézu, že je možné, že jazyky sousedních národů s velmi blízkými kulturami konceptualizují okolní svět ne zcela shodně.

ANOTACE V ČESKÉM JAZYCE

Jméno autora: Gabriela Pěkníková

Název práce: Vnímání prostoru nositeli různých kultur a jeho odraz v jejich jazyce

Místo: Tábor, listopad 2005

Počet stran: 88

Cílem DP je zjistit, jak nositelé české a německé kultury vnímají prostor, a vyvrátit/potvrdit hypotézu, že je možné, že i jazyky sousedních národů s velmi blízkými kulturami konceptualizují okolní svět ne zcela shodně.

Téma DP patří do oblasti kognitivní lingvistiky, která se u nás zatím neprosadila jako významnější směr. Z toho důvodu je první (úvodní) část věnována jejímu popisu a charakteristice. Druhá část zjišťuje český jazykový obraz slova - pojmu prostor, třetí část německý jazykový obraz slova - pojmu der Raum. Předpokladem pro zjištění jazykových obrazů slova - pojmu prostor/der Raum je provedení kognitivní analýzy a metaforicko-metonymické konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum. Čtvrtá část srovnává oba jazykové obrazy. Výsledky srovnání dokazují, že vnímání prostoru nositeli české a německé kultury je shodné. V poslední části je navrženo, jak je možné poznatky kognitivní lingvistiky (převážně kognitivní analýzu) využít ve výuce mateřského a cizího jazyka na střední škole.

Klíčová slova:

česko-německý kontrastivní pohled, jazykový obraz slova - pojmu prostor/der Raum, kognitivní analýza slova - pojmu prostor/der Raum, kognitivní lingvistika, metaforicko-metonymická konceptualizace slova - pojmu prostor/der Raum, využití kognitivní analýzy ve výuce

ANOTACE V NĚMECKÉM JAZYCE

Das Ziel der DA sollte feststellen, wie die Träger der tschechischen und der deutschen Kultur den Raum wahrnehmen. Er sollte die Hypothese widerlegen/bestätigen, dass es möglich ist, dass die Sprachen der Nachbarvölker mit sehr nahen Kulturen ihre Umwelt nicht ganz ähnlich konzeptualisieren.

Das Thema der DA gehört zum Bereich der Kognitiven Linguistik, die bisher bei uns nicht durchgesetzt wurde als eine Richtung von größerer Bedeutung. Aus diesem Grund wird der erste (Einleitungs-) Teil deren Beschreibung und Charakteristik gewidmet. Der zweite Teil stellt den tschechischen Sprachbild des Wortes - Begriffes prostor fest, der dritte Teil den deutschen Sprachbild des Wortes - Begriffes der Raum. Die Voraussetzung für die Feststellung der Sprachbilder des Wortes - Begriffes prostor/der Raum ist die Durchführung der kognitiven Analyse und der metaphorisch-metonymischen Konzeptualisation des Wortes - Begriffes prostor/der Raum. Der vierte Teil vergleicht die beiden Sprachbilder. Die Ergebnisse der Komparation beweisen, dass die Wahrnehmung des Raumes von den Trägern der tschechischen und der deutschen Kultur gleich ist. Im letzten Teil wird vorgeschlagen, wie man die Kenntnisse der Kognitiven Linguistik (vor allem kognitive Analyse) im Unterricht der Muttersprache und der Fremdsprache ausnützen könnte.

Shlüsselwörter:

tschechisch-deutsche kontrastive Ansicht, Sprachbild des Wortes - Begriffes prostor/der Raum, kognitive Analyse des Wortes - Begriffes prostor/der Raum, Kognitive Linguistik, metaphorisch-metonymische Konzeptualisation des Wortes - Begriffes prostor/der Raum, Ausnützung der kognitiven Analyse im Unterricht

SEZNAM LITERATURY

Literatura:

- BEDNAŘÍKOVÁ, L.: Obraz hněvu v českém jazyce. *Jazykovědné aktuality*, 40, 2003, č. 1 - 2, str. 20 - 33
- BĚLIČOVÁ, H.: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia*, 47, 1978, str. 122 - 142
- BLATNÁ, R.: K sémantice slova barva. In: *Obraz světa v jazyce*. Ed. I. Vaňková. Praha 2001, str. 29 - 35
- Čeština doma a ve světě*, 11, 2003, č. 1 - 2
- ČMEJRKOVÁ, S. - DANEŠ, F. - SVĚTLÁ, J.: *Jak napsat odborný text*. Praha 1999
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002
- GRZEGORCZYKOWA, R.: O zkoumání rozdílů v jazykových obrazech světa: Obraz psychiky člověka v prostorových metaforách. In: *Obraz světa v jazyce*. Ed. I. Vaňková. Praha 2001, str. 5 - 18
- HIRSCHOVA, M.: Vzájemné vztahy předpon a předložek ve vazbách s prostorovým významem. *Slovo a slovesnost*, 38, 1977, str. 103 - 111
- JANDA, L.: Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. Praha 2004, str. 9 - 58
- LAKOFF, G. - JOHNSON, M.: *Metafory, kterými žijeme*. Překlad M. Čejka. Brno 2002
- THAGARD, P.: *Úvod do kognitivní vědy. Mysl a myšlení*. Praha 2001
- VAŇKOVÁ, I.: Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa. *Slovo a slovesnost*, 60, 1999, str. 283 - 292
- VAŇKOVÁ, I.: Obraz světa v mateřském jazyce. In: *Obraz světa v jazyce*. Ed. I. Vaňková. Praha 2001, str. 19 - 28
- VRHEL, F.: Jazyk a obraz světa. *Český lid*, 83, 1996, str. 221 - 227

Prameny:

BALEKA, J.: *Výtvarné umění. Výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)*. Praha 1997

Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim 2003

Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim 1989

korpus COSMAS II

korpus SYN2000

Německo-český slovník M - Z. Praha 1970

Německý výkladový slovník s českými ekvivalenty. Praha 1993

Ottova všeobecná encyklopedie. Praha 2003

PALA, K. - VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*. Praha 1994

PAVIS, P.: *Divadelní slovník*. Praha 2003

REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Praha 2001

SCHEMANN, H.: *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext*. Dresden 1993

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Praha 1988

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A - P. Praha 1994

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha 2005

Slovník spisovného jazyka českého. Díl 4 P - Q. Praha 1989

Učební dokumenty pro gymnázia. Praha 1999

VLAŠÍN, Š. A KOL.: *Slovník literární teorie*. Praha 1984

Wikipedia - die freie Enzyklopädie

(<http://de.wikipedia.org/wiki/hauptseite>)

Wiktionary - das freie Wikiwörterbuch

(<http://de.wiktionary.org/wiki/wiktionary:hauptseite>)

ZAORÁLEK, J.: *Lidová rčení*. Praha 2000

PŘÍLOHA Č. 1 - UKÁZKA KONKORDANCÍ ČNK

Korpus : syn2000
Dotaz : prostor
Velikost: 11335

doc.opus=borivoj

Přijela jsem vás navštívit a budu u vás cvíčit psa . Máte tady na to ideální <prostor> . Velká oplocená zahrada , to je ono , „ sdělila jim ještě dříve než ji

doc.opus=sol1

národ ve světle pochodní a celou tu ponocující faunu , která zaplavovala <prostor> ve stínu tamarind . A po vši této únavě , zhroucená na vzdušných kořenech

doc.opus=sol2

podivných míst ve městě , vodní slavnosti v parku Robert a několika poutí se <prostor> pro jeho vystoupení stále zužoval. Úřady pro kulturní činnost ho často

doc.opus=vrazlek

kratší , „ zamumlala . „ A kousek zeleně by je oživil , vyplnil by tady ten <prostor> . . . „ Philippa se neodvažovala promluvit . Audrey musí dojít , že ty

doc.opus=vrazlek

zastavil a zamračil se , když na druhém břehu vyvstal domek strážného . Celý <prostor> před jeho zahrádkou byl osvětlen vysokou sodíkovou lampou , která vrhala

doc.opus=vrazlek

pouliční osvětlení ; jen světlo jejich reflektorů jim vymezovalo vnější <prostor> , ve kterém byli úplně osamělí , rovná pole podél silnice byla skryta v

doc.opus=vrazlek

rozhodl se , že to nechá být . Z časového hlediska tu byl určitý manévrovací <prostor> . Philippa si nepamatovala , co se přihodilo v Sylvia Vale . Kdyby si na

doc.opus=host

nebo nealibi nechám na policii . „ Zamračil se na ni . „ Jak vidíte , náš <prostor> je velmi úzce vymezen . Motiv nevyžaduje podrobné zkoumání : sám sebe prozrazuje

doc.opus=host

Pak už tam byl Cramer a Skinner a já ustoupil stranou , abych jim uvolnil <prostor> , a stál jsem , olizoval jsem si z kotníků krev a díval se , jak Purley

doc.opus=pece4

„ Nick si posvítil do vozu baterkou . Letným pohledem zjistil , že celý <prostor> za volantem vyplňuje nafouknutý airbag . Pokusil se otevřít dveře . Byly

Korpus : syn2000
Dotaz : prostor.*
Velikost: 30663

doc.opus=borivoj

ale jelen před ními stále ustupoval . Pak se ozval
v protisvahu , někde v <prostoru> Jelení skály . Profesor již
nemohl . Šoulali více než hodinu . Sebral však

doc.opus=borivoj

zbytečné . Na noc zavřeli německého ovčáka Kima do volného
kotce ve fořtově <prostorném> psinci . Kim , zvyklý spávat na
koberci , případně na gauči v kuchyni městského

doc.opus=borivoj

palné , sečné a bodné zbraně a různé druhy brnění . V přízemí
byly dva <prostorné> sály a vstupní hala . Pokoje byly
v poschodí . Vše zde dýchalo středověkem

doc.opus=borivoj

všechnen personál polesí . A tak se také stalo . Oslava měla
probíhat v <prostorném> inspekčním pokoji a hosté byli
pozváni na čtvrtou hodinu odpoledne . Tak

doc.opus=borivoj

i personál polesí . Bořivoj kontroloval , sháněl a vozil pití
. Sklepní <prostory> a přízemí domku se kontrolovaly dobře .
Nemuselo se stoupat nikam do výšek

doc.opus=borivoj

nepil , tak zpíval nebo tancoval . Celé toto sezení probíhalo
v přízemní <prostorné> hale , dosud vybavené pouze pro tento
účel . Švec , který toho mnoho nesnědl

doc.opus=borivoj

ještě jedna místnost a nahoře šest dvoulůžkových pokojů .
Byla tam také <prostorná> , dobře vybavená kuchyně a to bylo
z pohledu fořta Bořivoje to nejdůležitější

doc.opus=borivoj

amerických grotesek , převlečení do lesáckých uniforem .
Zasedli do rohu <prostorné> jídelny , prostudovali jídelní
lístek a čekali . Dlouho si jich nikdo nevšímal

doc.opus=borivoj

byli na kazatelně a mohli si udělat trochu pohodlí .
Kazatelna to byla <prostorná> , utepená a pohodlná . První ,
co myslivecký pandulák udělal , bylo ,

doc.opus=borivoj

spatřil hajného Vítězslava , jak najednou vyběhl a zamířil
svou brokovnicí do <prostoru> vlevo před něj . „ Zajíc ! „
volal na něj Vítězslav . „ Zajíc , střílej

doc.opus=borivoj

pluku ve své kanceláři a díval se z okna , nepáchá - li se
v kasárenském <prostoru> něco proti vojenským řádům . A ejhle
! Přes kasárenský dvůr , přímo k bráně

Korpus : syn2000
Dotaz : [lc = „prostor“]
Velikost: 12135

doc.opus=eastwick

komíny na obou koncích , změni ku svému prospěchu na mnohostranně využitelný <prostor> - na laboratoř pro své skvělé pokusy s chemií a sluneční energií , na koncertní

doc.opus=eastwick

děvčata , kápily . Najít si nějakej Zapadákov a vytvořit tu svůj vlastní <prostor> . Celej ten humbuk přijde za váma , s televizí a globální vesnicí a se

doc.opus=eastwick

pózujícího na dlaždicích , otevřel se v Alexandřině břišní dutině malý dutý <prostor> , blízko levého vaječníku . Ubohé vnitřnosti : byla si jista . že jednoho

doc.opus=eastwick

osobu , která neumí ani napsat pořádnou větu anglicky , zaměstnáš a dáš jí <prostor> , aby ostatním lila svůj odporný jed do uší , aby si podmanila spoustu

doc.opus=eastwick

třeba na Kazmierczakově náměstí . Za dílnou se nacházel živelně utvářený <prostor> , na kterém se v tomto domě podepsalo osm generací farmářů , prašná přechodová

doc.opus=eastwick

vířící , převalující se noty čistily , díky ní se skvostně naleštěný vnitřní <prostor> stále zvětšoval . Poslední takt byl označen poco a poco ritardando - obsahoval

doc.opus=eastwick

fólie přistát , ponořily se se Sukií dolů do podivného rostlinného horka . <Prostor> dole u země byl celý pichlavý a přečpaný , jak se větvičky a úponky snažily

doc.opus=havel

kdysi musí dojít k této syntaxi národů , obývajících vlastní dunajský <prostor> , nebyla nikdy otřesená ; poznal jsem však roku 1932 , že je to proces

doc.opus=havel

změnit vyhnanství v Albrechticích za Havlov a uchovat si v Praze aspoň malý <prostor> k přebývání . Léto v tom roce trávila maminka Havlová s Václavem a Ivanem

doc.opus=havel

kterou Plastici udělali , a Havel poskytl s veškerým rizikem svůj soukromý <prostor> k tomu , aby něco takového mohlo vzniknout . Pašije naznačovaly smysl oběti

doc.opus=havel

a co bys chtěl , zmizelo by možná napětí neřečeného , které dává knize <prostor> , čistotu , z níž není co ubrat . Dopisy Olze jsou po Českém snáři událostí

Korpus : syn2000
Dotaz : [lemma = „prostor“]
Velikost: 29437

doc.opus=sol2

totiž jsme , pane inspektore , v prostoru , kde se světy třou
o sebe , v <prostoru> eroze , vymazávání , kde . . . Moc
filozofie ! rozhodl Bouaffesse . Radši

doc.opus=sol2

podivných míst ve městě , vodní slavnosti v parku Robert a
několika poutí se <prostor> pro jeho vystoupení stále
zužoval. Úřady pro kulturní činnost ho často

doc.opus=smilide

Procházel se , jak mu bylo přikázáno , a nenápadně se blížil
k uzavřenému <prostoru> , v němž byla kormidelníková kabina .
Nedívat se na nikoho bylo snadné

doc.opus=smilide

nikoho bylo snadné ; cestující k němu seděli zády . Dostal se
na hranici <prostoru> , kam směli cestující . Kormidelník
seděl na vyvýšené plošině nalevo od

doc.opus=smilide

Mostyne ? „ zeptal se Smiley . „ Stávající instrukce mí
nedávají příliš <prostoru> , pane , „ odpověděl Mostyn .
Stejně jako Smiley okázale přehlížel Stricklandovy

doc.opus=smilide

pečínku a desinfekci . Cítil pach mnoha lidí a mála peněz
v příliš natěsnaném <prostoru> . Na to si taky vzpomínal .
Nic se nezměnilo . Kdybychom s ním zacházeli

doc.opus=smilide

zastavili , aby si ulevili . Po těch čtyřech hodinách vjeli
do střezného <prostoru> - ne , pane , neviděl jsem žádné
zbraně , strážci měli obyčejné šaty -

doc.opus=vrazlek

kratší , „ zamumlala . „ A kousek zeleně by je oživil ,
vyplnil by tady ten <prostor> . . . „ Philippa se
neodvažovala promluvit . Audrey musí dojít , že ty

doc.opus=vrazlek

„ Opřel se do vrat garáže a otevřel je . Vešli do nevlídného
setmělého <prostoru> . „ Už víme , že v tom účinkovala třetí
strana . Naboural maestra a zavezl

doc.opus=vrazlek

zastavil a zamračil se , když na druhém břehu vyvstal domek
strážného . Celý <prostor> před jeho zahrádkou byl osvětlen
vysokou sodíkovou lampou , která vrhala

doc.opus=vrazlek

pouliční osvětlení ; jen světlo jejich reflektorů jim
vymezovalo vnější <prostor> , ve kterém byli úplně osamělí ,
rovná pole podél silnice byla skryta v

PŘÍLOHA Č. 2 - UKÁZKA KONKORDANCÍ
NĚMECKÉHO KORPUSU COSMAS II

© Institut für Deutsche Sprache, Mannheim
COSMAS II, Version 3.6.0.4

Datum : Donnerstag, den 24. November 2005, 8:01:34
Korpus : public - alle öffentlichen Korpora geschriebener
Sprache
Suchanfrage:
raum
Ergebnis : 110.565 Treffer

KWIC-Übersicht (original/unsortiert)

Anz. Treffer = 110.565
Angezeigter Kontext: 0 Sätze links, 0 Sätze rechts.
Es werden nur die markierten KWIC-Zeilen exportiert = 30.

N00 einzuleiten sowie im interstellaren **Raum** noch
hartnäckiger nach Spuren von Wasser
N00 Um so viel Computer auf so wenig **Raum** zu erzielen, ging
Compaq denselben Weg wie
N00 ein Zittern, ein Beben, das von drei im **Raum** postierten
Celli aufgegriffen und
N00 Auch sollten Gasleitungen im ländlichen **Raum** nicht mehr
weiter ausgebaut werden.
N00 hat, ihren eigenen Ort und ihren eigenen **Raum** zu
schaffen".
N00 Der Theater-Umbau schuf neuen **Raum** und Geist
N00 DER WELT Was war vor dem Urknall, aus dem **Raum** und Zeit
entstanden?
N00 Heliotop, **Raum** für Gesundheit, Schumacherstr.
N00 Was war vor dem Urknall, aus dem **Raum** und Zeit
entstanden?
N00 Spieler gehören Stronach) im **Raum**.
N00 Die Ornamente sind im italischen **Raum** so häufig wie im
insularen.
N00 für Aufführungen im deutschsprachigen **Raum** und ganz
speziell in Österreich eignet.
N00 Wenn die weißen Schwäne den mondblauen **Raum** erfüllen und
die Schwanenprinzessin mit
N00 Fakultät, Hellbrunner Str. 34, 18.15, **Raum** 413, Info-
Veranstaltung mit Diskussion,
N00 Außerdem steht die Frage im **Raum**, ob seine Einführung
nicht zu einer

N00 verschwunden sein, heißt es, und sich der **Raum** mit einer Atmosphäre aufgeladen haben, die
N00 Der Bodensee hat auf deutschem Gebiet im **Raum** Salem eine neue Attraktion: Berberaffen,
N00 nahmen daraufhin im Vorjahr das Gebäude **Raum** für Raum unter die Lupe.
N00 daraufhin im Vorjahr das Gebäude Raum für **Raum** unter die Lupe.
N00 Doch schon im Jänner wird der **Raum** mit dem 10. Kabarett-Programm des
N00 Ab 20. Februar bietet der **Raum** den Platz für das schon zur Tradition
N00 übertragen, die vor allem im ländlichen **Raum** Westafrikas vorkommen.
N00 und 200 Klaviere - alle für den **Raum** der Donaumonarchie.
N00 von Licht und Farbe auf den Menschen im **Raum**.
N00 beginnt mit dem Urknall, in dem zugleich **Raum** und Zeit entstanden, und prognostiziert
N00 Am Anfang entstanden **Raum**, Zeit und Energie in einer gewaltigen
N00 zusammen mit dem selbst expandierenden **Raum** in alle Richtungen aus und verlor dabei an
N00 entstanden plötzlich und aus dem Nichts **Raum**, Zeit und Materie.
N00 dessen Explosion in den interstellaren **Raum** geschleudert und schließlich Rohstoff für
N00 Was war vor dem Urknall, aus dem **Raum** und Zeit entstanden?

Belege (original/unsortiert)

Anz. Treffer = 110.565

Angezeigter Kontext: 0 Sätze links, 0 Sätze rechts.

Es werden nur die markierten Belege exportiert = 30.

Konkret sind aber die Pläne der Europäer, mit dem Start ihrer Mission Rosetta im Jahr 2003 eine Landung auf dem Kometen Wirtanen einzuleiten sowie im interstellaren **Raum** noch hartnäckiger nach Spuren von Wasser zu forschen.

(N00/JAN.00079 Salzburger Nachrichten, 03.01.2000, Ressort: Kopf Story; Die Raumfahrt der Zukunft)

Um so viel Computer auf so wenig **Raum** zu erzielen, ging Compaq denselben Weg wie Apple: Verzicht auf alte Ausstattungsmerkmale (USB statt Parallel- und Serieller Schnittstelle, Verzicht auf das kaum noch gebrauchte Diskettenlaufwerk). **(N00/JAN.00244 Salzburger Nachrichten, 04.01.2000, Ressort: Kopf Story; Was 2000 bringt: Schicke PCs)**

Ihm wird nicht zu Unrecht eine gewisse Süffigkeit nachgesagt, hier aber überraschte er mit verhaltenen Klängen, zarten Impulsen im Riesenorchester und Frauenchor, ein Flüstern, ein Zittern, ein Beben, das von drei im **Raum** postierten Celli aufgegriffen und zurückgegeben wird, mehrfach abbricht und neu anhebt. (N00/JAN.00363 Salzburger Nachrichten, 05.01.2000, Ressort: Kopf Story; Die Botschaft heißt: Es lebe der satte Klang)

Auch sollten Gasleitungen im ländlichen **Raum** nicht mehr weiter ausgebaut werden. (N00/JAN.00397 Salzburger Nachrichten, 05.01.2000, Ressort: Kopf Story; Österreich erreicht auf dem Holzweg Kyoto-Ziel)

Richard Serras „Tore“ aus Stahl sind dafür ein prominentes Beispiel, welches deutlich macht, „dass Skulptur ihre Kraft darin hat, ihren eigenen Ort und ihren eigenen **Raum** zu schaffen“. (N00/JAN.00706 Salzburger Nachrichten, 08.01.2000, Ressort: Kopf Story; Die Kunst des Sammeln)

Der Theater-Umbau schuf neuen **Raum** und Geist (N00/JAN.00709 Salzburger Nachrichten, 08.01.2000, Ressort: Kopf Story; Das etwas andere Stadttheater)

VOM ANFANG UND ENDE DER WELT Was war vor dem Urknall, aus dem **Raum** und Zeit entstanden? (N00/JAN.00883 Salzburger Nachrichten, 10.01.2000, Ressort: Seite 1; 2000 2000 PERSPEKTIVEN)

Heliotop, **Raum** für Gesundheit, Schumacherstr. (N00/JAN.01018 Salzburger Nachrichten, 10.01.2000, Ressort: LOKALES; SALZBURG-STADT THEATER Großes Festspielhaus, Hofstallgasse 1,...)

VOM URKNALL ZUM UNIVERSUM Was war vor dem Urknall, aus dem **Raum** und Zeit entstanden? (N00/JAN.01042 Salzburger Nachrichten, 11.01.2000, Ressort: Seite 1; 2000 2000 PERSPEKTIVEN)

Dafür steht der Abgang von Edi Glieder, Thomas Winklhofer, Robert Ibetsberger und Rene` Aufhauser (die Transferrechte der beiden letztgenannten Spieler gehören Stronach) im **Raum**. (N00/JAN.01140 Salzburger Nachrichten, 11.01.2000, Ressort: Kopf Story; Fünf Monate für Polak)

Die Ornamente sind im italischen **Raum** so häufig wie im insularen. (N00/JAN.01185 Salzburger Nachrichten, 11.01.2000, Ressort: LOKALES; Insulare Kunst)

„The Sound of Music“: Bei dem letzten Werk des Erfolgsduos Richard Rodgers/Oscar Hammerstein II bezweifeln viele, dass es sich für Aufführungen im deutschsprachigen **Raum** und ganz speziell in Österreich eignet. (N00/JAN.01261 Salzburger Nachrichten, 12.01.2000, Ressort: Kopf Story; Bühnenwirksam auch zu Hause)

Wenn die weißen Schwäne den mondblauen **Raum** erfüllen und die Schwanenprinzessin mit Leichtigkeit dem Prinzen von ihrer Verzauberung erzählt, kurz: Wenn das Kirov-Ballett „Schwanensee“ tanzt, was sollen einen da noch die Zukunft des

Balletts, choreographische Stile oder Modern Dance interessieren? (N00/JAN.01265 Salzburger Nachrichten, 12.01.2000, Ressort: Kopf Story; Erfüllte Ballett-Träume) Naturwissenschaftliche Fakultät, Hellbrunner Str. 34, 18.15, Raum 413, Info-Veranstaltung mit Diskussion, „Bericht zur Beurteilung der Lehrveranstaltungen durch die Studierenden an der Universität Salzburg“, Info 0 66 2/80 44-42 25.

(N00/JAN.01350 Salzburger Nachrichten, 12.01.2000, Ressort: LOKALES; SALZBURG STADT THEATER Stadtkino, Anton-Neumayr-Pl. 2, 19.00,...)

Außerdem steht die Frage im Raum, ob seine Einführung nicht zu einer „schleichenden Verarmung“ vieler Pensionisten führen würde. (N00/JAN.01380 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: Kopf Story; „Verschenkte“ Milliarden)

Dadurch, dass sie in dem Häuschen ihre Phantasie schweifen ließen und einiges von ihrer Goethe-Begeisterung zurück ließen, soll der frische Holzgeruch bald verschwunden sein, heißt es, und sich der Raum mit einer Atmosphäre aufgeladen haben, die echt zu sein schien. (N00/JAN.01383 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: Kopf Story; Leben mit Goethe)

BODENSEE-AFFEN: Der Bodensee hat auf deutschem Gebiet im Raum Salem eine neue Attraktion: Berberaffen, die zu Weihnachten während eines Orkans aus ihrem Gehege flüchten konnten, springen und klettern nun frei herum. (N00/JAN.01400 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: Kopf Story;

BODENSEE-AFFEN☺

Umweltmediziner des Landes nahmen daraufhin im Vorjahr das Gebäude Raum für Raum unter die Lupe. (N00/JAN.01506 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: LOKALES; Hitze im Porsche-Hof: bis zu 43 Grad im Büro)

Umweltmediziner des Landes nahmen daraufhin im Vorjahr das Gebäude Raum für Raum unter die Lupe. (N00/JAN.01506 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: LOKALES; Hitze im Porsche-Hof: bis zu 43 Grad im Büro)

Doch schon im Jänner wird der Raum mit dem 10. Kabarett-Programm des Salzburger Affront-Theaters bespielt.

(N00/JAN.01519 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: LOKALES;)

Ab 20. Februar bietet der Raum den Platz für das schon zur Tradition gewordene MotzArt Kabarett Festival mit bedeutenden Persönlichkeiten aus der Kabarett-Szene, wie Josi Prokopetz, Martin Puntigam, Steinböck & Rudle, Muckenstruntz & Bamschabl u.a.m. (N00/JAN.01519 Salzburger Nachrichten, 13.01.2000, Ressort: LOKALES;)

DATEN & FAKTEN Das Lassa-Fieber wird durch die Ausscheidungen von rattenartigen Erdhörnchen übertragen, die vor allem im ländlichen Raum Westafrikas vorkommen.

(N00/JAN.01593 Salzburger Nachrichten, 14.01.2000, Ressort: Kopf Story; DATEN & FAKTEN)

und 200 Klaviere - alle für den **Raum** der Donaumonarchie.

(N00/JAN.01700 Salzburger Nachrichten, 14.01.2000, Ressort: LOKALES; Historische Orgel wird neu)

Damit erhebt sie den gewohnten Vorgang eines Lichteinfalles zu einer mystischen Betrachtung über die Wirkung von Licht und Farbe auf den Menschen im **Raum**. **(N00/JAN.01894 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; Sichtbar sinnlich)**

Wir sind Sternenstaub Der Schöpfungsbericht der Kosmologen beginnt mit dem Urknall, in dem zugleich **Raum** und Zeit entstanden, und prognostiziert den Kältetod des Universums. **(N00/JAN.01896 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; Wir sind Sternenstaub)**

Am Anfang entstanden **Raum**, Zeit und Energie in einer gewaltigen Explosion. **(N00/JAN.01896 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; Wir sind Sternenstaub)**

Der Urstoff, eine Strahlung von ungeheurer Dichte und Temperatur, dehnte sich zusammen mit dem selbst expandierenden **Raum** in alle Richtungen aus und verlor dabei an Energie. **(N00/JAN.01896 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; Wir sind Sternenstaub)**

Nach dem von vielen Physikern seit den zwanziger Jahren entwickelten „Standardmodell“ des kosmischen Anfangs, dem Urknall-Modell, entstanden plötzlich und aus dem Nichts **Raum**, Zeit und Materie. **(N00/JAN.01896 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; Wir sind Sternenstaub)**

Jedes Kohlenstoff- und Sauerstoff-Atom in unserem Körper entstand im Inneren eines Sterns, wurde nach dessen Explosion in den interstellaren **Raum** geschleudert und schließlich Rohstoff für das Sonnensystem mit der Erde. **(N00/JAN.01896 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; Wir sind Sternenstaub)**

VOM URKNALL ZUM UNIVERSUM Was war vor dem Urknall, aus dem **Raum** und Zeit entstanden? **(N00/JAN.01897 Salzburger Nachrichten, 15.01.2000, Ressort: Kopf Story; 2000 2000 PERSPEKTIVEN)**

SOUPIS ZKRATEK

Zkratky použité v textu:

ahd.	althochdeutsch
ant.	antonymum
archit.	architektura
astr.	astronomie
biolog.	biologie
ČNK	Český národní korpus
DA	Diplomarbeit
dopr.	doprava
DP	diplomová práce
fil.	filozofie
fyz.	fyzika
gen.	genitiv
kon.	konotace
m.	mužský rod
mat.	matematika
mech.	mechanika
mhd.	mittelhochdeutsch
n.	nebo
p.	prostor
pl.	plurál
sg.	singulár
starohornoněm.	starohornoněmecký
stav.	stavebnictví
středohornoněm.	středohornoněmecký
syn.	synonymum
tech.	technika
ust.	ustálený
voj.	vojenství
zem.	zeměpis

Zkratky použité v přílohách:

doc.opus=borivoj	Mlčoušek, J.: Hajný Vítězslav a fořt Bořivoj. 1994
doc.opus=eastwick	Updike, J.: Čarodějky z Eastwicku. 1993
doc.opus=havel	Kriseová, E.: Václav Havel. 1991
doc.opus=host	Stout, R.: Večerní host. 1996
doc.opus=pece4	Goldberg, L.: Vražedná léčba. 1996
doc.opus=smilide	Le Carré, J.: Smileyho lidé. 1994
doc.opus=smrt	Stout, R.: Náhlá smrt. 1996
doc.opus=soll,2	Chamoiseau, P.: Solibo Ohromný. 1993
doc.opus=vrazlek	Sheperdová, S.: Vražedný lék. 1995